

Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
beraal Reveil Liberaal Reveil Liberaal
veil Liberaal Reveil Liberaal Reveil
eraal Reveil Liberaal Reveil Liberaal

Conferentie 'Oog in oog met de islam'

veil Liberaal Reveil Liberaal Reveil Li
aal Reveil Liberaal Reveil Liberaal Re

Europees veiligheidsbeleid

il Liberaal Reveil Liberaal Reveil Lib
raal Reveil Liberaal Reveil Liberaal R

Europees landbouwbeleid op de schop?

Liberaal Reveil Liberaal Reveil Liber
Reveil Liberaal Reveil Liberaal Reveil

INHOUDSOPGAVE

Column

Demonstranten voor vrede of wreedheid?

Mathieu Andriessen

46

Fundamentalisme als marktverstoring en prijsopdrijving

Hans Jansen

48

Europa, Amerika en het Midden Oosten

Frits Bolkestein

55

Welke kant op met het gemeenschappelijk buitenlands en
veiligheidsbeleid van de Europese Unie?

Paul Teunissen

59

Pleidooi voor een genuanceerde liberale benadering van het gemeenschappelijk
landbouwbeleid (GLB) van de Europese Unie

Henk van Ginkel en Ad Leijten

65

Een nieuwe financieringswijze voor de publieke omroep

Olaf Merk

71

Kortom

Quo Vadis, VVD?

Heleen Dupuis

Tijd voor een nieuw Liberaal Manifest

Uri Rosenthal

Pleidooi voor een extraparlamenteair kabinet

Sammy van Tuyl

73-75

LIBERAAL REVEIL IS EEN UITGAVE VAN DE
PROF.MR. B.M. TELDERSSTICHTING

KERNREDACTIE

prof.dr. U. Rosenthal (voorzitter)

drs. M. Andriessen (eindredacteur)

E.R.M. Balemans

mw. prof.dr. H.M. Dupuis

drs. H.H.J. Labohm

drs. P.G.C. van Schie

mr.dr.s. S.E. van Tuyl van Serooskerken

ALGEMENE REDACTIE

prof.mr.dr. P.B. Cliteur

drs. D.J.D. Dees

mw. drs. M. Molenaar

T.P. Monkhorst

dr. M. Visser

prof. H.J.L. Vonhoff

dr. T. Zwart

BESTUUR

mw.mr. L.J. Griffith (voorzitter)

mr. J.H.C. van Zanen (penningmeester/secretaris)

REDACTIEADRES

Koninginnegracht 55a

2514 AE Den Haag

telefoon: 070-3631948; fax: 070-3631951

e-mail: LiberaalReveil@teldersstichting.nl

website: www.teldersstichting.nl

ABONNEMENTENADMINISTRATIE

Koninginnegracht 55A

2514 AE Den Haag

telefoon: 070-3631948

fax: 070-3631951

info@teldersstichting.nl

ABONNEMENTEN

De abonnementsprijs (6 nummers) bedraagt
€ 27,23 per jaar. Voor jongeren onder de 27 jaar
is de prijs € 18,15. Losse nummers kosten € 4,30.
Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij
het abonnement vóór 1 december bij
de abonnementenadministratie is opgezegd.

TECHNISCHE VERWERKING

mw. M. Günther

DRUK

Drukkerij Stimuka

ADVERTENTIETARIEVEN

Advertentietarieven zijn op aanvraag beschikbaar

De auteursrechten liggen bij de uitgever

ISSN 0167-0883

VOORWOORD

URI ROSENTHAL

Op 20 december 2002 organiseerden de Wiardi Beckman Stichting en de Teldersstichting gezamenlijk de conferentie 'Oog in oog met de islam' over de gespannen verhoudingen tussen de islam en de Westerse wereld. De belangstelling hiervoor is sinds de aanslagen op het World Trade Center en het Pentagon van 11 september 2001 sterk toegenomen. Liberalen staan voor het dilemma dat de vrijheid van godsdienst dient te worden gerespecteerd, maar dat religie nooit een voorwendsel mag zijn voor terreur en onderdrukking. Op deze en andere vragen werd op het symposium een antwoord gezocht. Aandacht werd besteed aan de mogelijkheden voor modernisering van de islamitische wereld, maar ook aan de gevolgen van de aanslagen voor de transatlantische verhoudingen. Onder aanvoering van de Verenigde Staten is een 'war on terrorism' begonnen, die de relaties tussen de Verenigde Staten en een aantal Europese landen inmiddels op scherp heeft gezet. Zo is in de aanloop naar het recente conflict in Irak prangend naar voren gekomen dat heftige meningsverschillen bestaan over nut en noodzaak van militaire interventie ten behoeve van de bestrijding van de gevaren van terrorisme en massavernietigingswapens. De Amerikaanse publicist Robert Kagan voert dit terug tot de diepe kloof tussen het paradijselijke denken van de postmoderne Europeanen en het Amerikaanse machtsrealisme.

Op de conferentie werd dit debat ingeleid door ver-

schillende wetenschappers. Uit hun voordrachten is ten behoeve van dit nummer van *Liberaal Reveil* en het aprilnummer van *Socialisme & Democratie* een tweetal geselecteerd die door de auteurs zijn bewerkt. Het betreft de artikelen van Hans Jansen en Frits Bolkestein.

**

In de aanloop naar de jaarlijkse algemene vergadering van mei wordt binnen de VVD een vernieuwingsdiscussie gevoerd; die discussie zal in mei niet afgelopen zijn. Het heeft de afgelopen jaren ontbroken aan een stevige interne liberale discussie. *Liberaal Reveil* voorziet in die zin in een groeiende behoefte. De kernredactie van *Liberaal Reveil* heeft besloten aan de roep om discussie in de partij mede gehoor te geven door een nieuwe rubriek 'Kortom' te introduceren die lezers in de gelegenheid stelt kort te reageren op actuele politieke ontwikkelingen. Een eerste aanzet is in dit nummer gegeven door Heleen Dupuis, Sammy van Tuyl en mij. De redactie daagt alle liberalen uit te volgen en deze nieuwe rubriek tot een doorslaand succes te maken.

Uri Rosenthal

(voorzitter van de kernredactie van *Liberaal Reveil*)

DEMONSTRANTEN VOOR VREDE OF WREEDHEID?

MATHIEU ANDRIESEN

Iets meer dan een maand geleden liep een groot aantal mensen mee in een anti-oorlogsdemonstratie in Amsterdam. Onder hen bevond zich een aantal politici van de PvdA en de volledige Kamerfracties van SP en GroenLinks. Een oorlog tegen Irak was volgens hen verwerpelijk, simpelweg omdat geweld altijd slecht is en oorlog nooit valt te rechtvaardigen. Groenlinks, SP en PvdA verwierpen openlijk niet alleen de oorlog maar ook het regime van Saddam Hussein. De demonstranten hechtten naar eigen zeggen aan de verworvenheid van vrede, waarmee voorstanders van de oorlog het kennelijk niet zo nauw namen. Een ontwapeningsoorlog zou onverantwoord zijn omdat zij slachtoffers onder de onschuldige bevolking zou maken. Er moesten daarom vreedzame oplossingen voor het conflict blijven worden gezocht.

Dat een grote groep medeburgers en volksvertegenwoordigers de straat opgaat om in dit geval te demonstreren tegen de verschrikkingen van oorlog en voor de belangen van de onschuldige bevolking is voor de meeste liberalen stuitend. Militaire interventie om een onderdrukt volk te hulp te schieten valt immers zeker te rechtvaardigen. Onder het regime van Saddam Hussein vielen er dagelijks onschuldige burgers ten prooi aan terreur en martelingen. Waarom vielen daartegen maar zo weinig demonstranten in Nederland te ontwaren?

Ernstiger is echter dat de demonstranten niet beseffen dat vrede en vrijheid *verworvenheden* zijn en dat een kenmerk van een verworvenheid is dat deze kennelijk met moeite is verkregen en ook zeker weer snel kan worden kwijtgeraakt. Hun standpunt berust op geloof in een vanzelfsprekend veilige en behaaglijke wereld, waar je toch zou verwachten dat de twintigste eeuw met vele vreselijke regimes en de meest moorddadige wapens die de mensheid ooit heeft gekend effectief heeft aangetoond dat de wereld

zo'n behaaglijke plek lang niet is. Nu die eeuw is afgelopen blijft de wereld onveranderd bevolkt met NBC-wapens, terroristen en totalitaire staten. Een combinatie van twee of alledrie van die elementen wordt doorgaans als extra bedreigend beschouwd. Terroristen hebben de vervelende neiging hun doelen ook buiten het land van oorsprong te zoeken en totalitaire regimes missen de matigende werking van een oppositie in het geval zij massavernietigingswapens willen inzetten. De gevaren zijn groot en overschrijden in toenemende mate de landsgrenzen. Niet ingrijpen had daarom ernstige precedenten kunnen scheppen en vooruitzichten voor een internationale rechtsorde in de kou gezet. Zoals de Amerikaanse journalist Robert Kaplan onlangs in *The New Republic* opmerkte moeten liberalen in tijden van gevaar en anarchie conservatief zijn in hun buitenlands beleid. Conservatieven gedijen in tijden van anarchie en gevaar omdat zij het bestaande willen bewaren of willen terugbrengen wat onlangs nog is geweest. Zulke tijden van gevaar en anarchie zijn helaas nooit weggeweest. Conservatief buitenlands beleid teneinde de liberale idealen te beschermen is dan de aangewezen weg.

Dat oorlog voeren soms essentieel is om te komen tot een vrijere wereld is een paradox die door linkse politici slecht wordt begrepen - Tony Blair en een aantal van zijn ministers uitgezonderd. Zij zullen van de wereld daarom nooit een prettiger oord kunnen maken. En diplomatie is een wassen neus als zij niet stoelt op de bereidheid als uiterste redmiddel geweld te gebruiken. Na het jammerlijk falen van verscheidene pogingen van de internationale gemeenschap Saddam Hussein te bewegen zich vrijwillig te ontwapenen was militaire actie helaas de enige optie die openbleef. Dat was overigens niet verbazingwekkend: de Veiligheidsraad is al sinds jaar en dag een falend instituut als het aankomt op afdwingen van naleving van

resoluties al dan niet middels militaire interventie. Zij bezit weliswaar formeel ten aanzien van interventie het internationale geweldsmonopolie, maar in de praktijk ligt dat bij de Verenigde Staten, die daarmee *de facto* tot hoeder van de internationale rechtsorde zijn gebombardeerd. Dat de wereld daarmee beter af is dan met de huidige Veiligheidsraad - inclusief zijn vetorecht voor een land als China - lijkt mij evident.

De VVD-fractie in de Tweede Kamer toonde zich terecht wel voorstander van een Nederlandse militaire bijdrage aan de oorlog. Dat de liberale bewindspersonen zich echter achter het CDA compromis schaarde geeft te denken. Politieke steun geven aan een oorlog maar militaire bijdrage schuwen mag voor een liberaal bewindspersoon nooit in het landsbelang zijn. Het betekent zwichten voor pacifisme en behelst bovendien een gemiste kans om voor eens en altijd aan Nederlandse kiezers duidelijk te maken dat het liberalen - ook wanneer zij deel uitmaken van het kabinet - ernst is met het bevorderen van de internationale rechtsorde en de verspreiding van vrijheid. De vertoning van het kabinet was politiek besluiteloos en beschamend, wat het buitenland dankzij de aanwezigheid van luitenant-kolonel Blom op de wereldwijd uitgezonden persconferentie van de Amerikaanse generaal Franks gelukkig bespaard bleef.

Dat er bij de liberale bewindslieden iets anders dan landsbelang in het spel moet zijn geweest is afkeurenswaardig, het risico van opstappen van de liberale bewindspersonen en daardoor nog verdere personele uitdunning van het demissionaire kabinet ten spijt. Dat men kennelijk het landsbelang ondergeschikt achtte aan de formatie doet bovendien sterk vermoeden dat helaas niet iedereen in de VVD-top eventuele deelname aan een nieuw kabinet

in die fase beschouwde als ongepast.

Na de succesvolle militaire interventie in Irak vrezen velen meer preventieve oorlogen. De recente militaire actie zal echter mijns inziens in landen die ook over massavernietigingswapens beschikken en landen die terroristen herbergen zeker ontzag hebben ingeboezemd. De Verenigde Staten hebben al aangegeven dat landen als Syrië en Iran niets te vrezen zouden hebben, zolang zij maar geen steun geven aan terroristen en hun NBC-wapens vernietigen. Als zij verstandig zijn geven ze hieraan gehoor. Overigens is het belangrijk om hier onderscheid te maken tussen verschillende gradaties van verwerpelijkheid van staatsvormen. Het regime in Iran is bijvoorbeeld onvergelijkbaar met dat van Saddam: hoewel democratie in de Iranese theocratie ver te zoeken is, voeren verschillende groepen oppositie, waaronder de regering zelf.

Een waarschijnlijker kandidaat voor toekomstige *militaire* interventie is het communistische Noord-Korea, dat kernwapens ontwikkelt en alle inspecteurs die op het nucleaire programma toezagen het land uit heeft gezet. Indien diplomatieke middelen opnieuw falen en de Verenigde Staten daar - ongetwijfeld wederom zonder toestemming van de Veiligheidsraad - in willen grijpen, zal de Nederlandse regering moeten bewijzen dat het haar ernst is met de mondiale verspreiding van vrijheid en zich militair achter een interventie scharen. Ook als voor de belangen van de hongerende burgers van de Democratische Volksrepubliek Korea de Nederlandse straten zich weer zullen vullen met vredesdemonstranten.

Drs. M. Andriessen is wetenschappelijk medewerker bij de Prof.mr. B.M. Teldersstichting en eindredacteur van Liberaal Reveil.

FUNDAMENTALISME ALS MARKTVERSTORING EN PRIJSOPDRIJVING

HANS JANSEN

Er zijn veel verklaringen voor het bestaan van islamitisch fundamentalisme. De auteur behandelt een groot aantal van die verklaringen alvorens tot de conclusie te komen dat het fundamentalisten te doen is om het verhogen van de prijs van uittreding uit de traditionele islam. Veel fundamentalisten richten hun pijlen immers op liberalere versies van hun eigen godsdienst. Het kan fundamentalisten volgens de auteur weinig schelen wat buitenstaanders doen, het gaat hen om de leden van hun eigen parochie. Op een vrije markt zouden meer moslims kiezen voor de moderne wereld, fundamentalisten verstoren die vrije markt door de prijs voor uittreding uit de traditionele islam excessief op te jagen middels terrorisme.

Op allerlei plekken op onze planeet is sprake van allerlei vormen van islamitisch activisme. Het is eigenlijk een bevreemdend soort activisme, want hoewel het steeds gaat om acties waarvoor naar maximale publiciteit wordt gezocht, houden de activisten zelf zich diep op de achtergrond. Bedreigingen worden niet discreet aan een slachtoffer toegestuurd, maar op internet geplaatst zodat iedereen ze zien kan, en de bedreigers nemen vaak niet eens meer de moeite hun bedreigingen duidelijk aan de slachtoffers zelf bekend te maken, of eisen te stellen: als er maar publiciteit gegeven wordt aan de dreiging.

Ook maken de bedreigers zelden duidelijk welke zaak ze nu eigenlijk willen dienen. We moeten dat maar gissen. Wie ze zijn, waarom ze toeslaan, we worden verzocht het te raden en zelf in te vullen. Dat was met de Palestijnse terroristen van de afgelopen decennia wel anders. Ik herinner me een tweetal Palestijnse terroristen uit het mid-

den van de jaren zeventig voor wie ik nog heb getolkt, en die zo hevig de voorkeur gaven aan het afleggen van omstandige verklaringen dat de speciale eenheden die belast waren met het uitschakelen van deze twee onverlaten, er maar moeilijk helemaal wakker bij konden blijven. De Palestijnse activisten predikten er op los, ik vertaalde vurig en in stijl, terwijl de mariniers begonnen te knikkebollen. Vandaag de dag gaat het anders. Die ontwpenende uitlegbehoefte is de terroristen en activisten van vandaag de dag eigenlijk vreemd. Terreur en dreiging zijn anoniemer en minder verbaal dan ooit.

Het is daarom merkwaardig dat er een brede algemene overtuiging bestaat dat een Amerikaanse aanval op Irak zal leiden tot meer terreur van de kant van al-Qaida. Er komt nauwelijks iets in de publiciteit, noch in Nederland noch in Amerika, wat de banden tussen al-Qaida en Irak aantoonde of zichtbaar maakt. Toch hebben duizenden intuïtief, in de kelders van hun geest, kennelijk onbewust allang uitgerekend dat een Westerse militaire actie tegen Irak zal leiden tot de toename van het type half anonieme terreur dat we sinds 11 september aan al-Qaida toeschrijven. Vroeger heb ik zulke intuïtieve berekeningen niet alleen niet vertrouwd, ik heb ze zelfs altijd voor abjecte onzin gehouden. De laatste jaren heb ik me daarentegen laten overtuigen dat zulke intuïties mogelijkwijs op harde (maar onbewust uitgevoerde) berekeningen berusten.

Om wat voor onbewuste koele berekeningen zou het in dit geval kunnen gaan? Allereerst natuurlijk om een toepassing van de regel 'de vijand van mijn vijand is mijn vriend'. Irak en al-Qaida zijn beide vijanden van Amerika, en zijn dus vrienden. Ook wie geen wiskunde in zijn eind-examenpakket had zitten, begrijpt dat. De tweede onbewuste berekening is er wellicht op gebaseerd dat al-

Qaida zichzelf nadrukkelijk presenteert als de wrekende arm van de islam. Wie vervolgens oog in oog staat met een moslims medemens, neemt noch bewust noch onbewust veel waar van een moslimse behoefte aan wraak, en ziet evenmin veel aandrifft tot bloedvergieten. Natuurlijk, er zijn rare moslims, zoals er ook rare VVD'ers en rare PvdA'ers zijn, en een heel enkele keer zie je weleens iets van verborgen razernij of stiekemheid, maar dan gaat het toch meestal om *officials* die in een TV-uitzending een officieel standpunt verkondigen, zoals indertijd in *Rondom Tien*. In het contact met gewone moslimse medeburgers komt zelden of nooit iets te voorschijn van al die harts-tochten waar al-Qaida voor staat, en waar de al-Qaida activisten kennelijk voor willen sterven en moorden. Dus, redeneren velen dan, al dan niet bewust, is het niet 'de islam' die achter de al-Qaida-aanslagen zit. Maar wat of wie dan wel? Wie luistert naar de rekenmeesters in de kelders van het onbewuste, kan niet om Irak heen, al was het alleen maar omdat de daadwerkelijk gepleegde terreurdaden nogal wat logistiek vereisten, en zonder de hulp van een staat nauwelijks uitgevoerd hadden kunnen worden. Die behulpzame staat, dat zal het Vaticaan wel niet geweest zijn. Tegelijkertijd worden we geconfronteerd met verhalen over martelaarschap, een koran op de achterbank van een bij een vliegveld aangetroffen minibusje, een blinde sjeik als sleutelfiguur, enzovoorts, enzovoorts, kortom: verhalen van het soort 'Is dit niet wat al te toevallig?'. En verder, Irak is eigenlijk al in oorlog met Amerika en Engeland, er worden althans regelmatig bombardementen boven de *no-fly zones* van Zuid-Irak uitgevoerd.

Wat we waarnemen wanneer we oog in oog staan met een gewone moslim klopt niet met wat de media ons vertellen over het in naam van de islam gepleegde geweld in het Midden Oosten, in Afrika, in Azië, in Amerika, in Australië en zelfs in Nederland. Toch is dat geweld er en ik kan die tegenspraak die dat oproept niet helemaal oplossen. Ik zal alle gangbare 'verklaringen' voor de in de naam van de islam gepleegde terreurdaden eens langslopen. Misschien dat er een verklaring tussen zit die hout snijdt en die ons in staat stelt de wereld waarin we leven beter te begrijpen, en die misschien zelfs die tegenspraak oplost of vermindert.

De eerste verklaring, die moet afvallen, is dat funda-

mentalisme een vorm van supervroomheid is, een soort aan de kook geraakte, dan wel aangebrande godsdienst. Fundamentalisten gedragen zich zelden supervroom, en in hun pamfletten wordt niet zelden zelfs uitermate schamper gedaan over de mannen en vrouwen die de ganse dag en nacht in gebed zijn verzonken. Zulke pamfletten worden niet moe om ons uit te leggen dat het om actie gaat, broeders en zusters, actie voor het rijk van God, niet om het zingen van psalmen. Ook de 11 september-activisten oogden niet als moslimse supervromen, en evenmin was dat het geval bij de moordenaar van Rabin.

Evenmin is fundamentalisme als godsdienst vermorde politiek, al lijkt het er soms wel veel op. Maar, voor zo ver ik weet, behalve misschien de christelijke fundamentalisten in Nederland, hebben fundamentalistische bewegingen nooit een compleet of bijna compleet politiek programma gepresenteerd. Wel slagzinnen, wel leuzen, wel opwinding over van alles en nog wat, maar geen pogingen een consistent alternatief te formuleren. Wat natuurlijk niet wil zeggen dat politici in hun strategische opzetjes geen gebruik zouden kunnen maken van fundamentalisten. Maar fundamentalisme is geen politiek systeem, daar is het te fragmentarisch voor.

Ook een derde verklaring, dat fundamentalisme een soort kernfusie zou zijn tussen politiek en godsdienst, met rare en onvoorspelbare *fall-out*, acht ik niet langer juist. Het is wel een leuk gevonden beeld, die tweevoudige natuur van het fundamentalisme, fundamentalisme is volgens dat beeld geheel godsdienst en geheel politiek, en met behulp van dit beeld kunnen allerlei aspecten van het fundamentalisme treffend worden geïllustreerd, maar een beeld heeft op zich geen bewijskracht of verklarende werking.

Een tot voor kort veel gehoorde verklaring, de vierde, voor de terreuracties van islamitische fundamentalisten was dat armoede de drijfveer achter de acties was. Talloze politici hebben officieel verklaard dat de fundamentalisten door armoede werden gedreven, en vaak werd daar meteen aan vastgeknoopt dat hun regering wel wou meebetalen aan het beëindigen van die armoede. Toch kan armoede de reden niet zijn. Zo goed als iedereen in de derde wereld in het algemeen, en in de islamitische wereld in het bijzonder, is arm. Als armoede fundamentalisme genereerde, dan was iedereen op deze planeet zo'n beetje

fundamentalist. Dat is niet zo, dus armoede voldoet niet als verklaring. Bovendien zijn de al-Qaida-activisten, bin Laden voorop, duidelijk niet armlastig.

In academische proefschriften is nog al eens als een vijfde verklaring uitgedragen dat het islamitisch fundamentalisme verklaard kon worden uit de koloniale strijd die de Arabieren en de meeste moslims tegen het Westen hadden moeten voeren. Die legitieme koloniale strijd was dan, helaas, uitgegroeid dan wel omgevormd tot de fundamentalistische strijd tegen de neokoloniale lokale regimes die de islamitische wereld in hun greep hebben. Het klinkt mooi en goed, maar het klopt niet, al verheldert het wel iets. Turkije bijvoorbeeld is nooit een kolonie van wie dan ook geweest, toch heeft ook Turkije te lijden van fundamentalistische acties op een manier die nauwelijks verschilt van wat er in de Arabische landen die wel een kolonie geweest zijn aan de hand is.

Op een punt verschilt Turkije wel van de Arabische landen: de heersende elite heeft, in de dagen van Atatürk, de jaren twintig van de vorige eeuw, maatregelen jegens de islam durven nemen die in elk ander islamitisch land ondenkbaar zijn. Het Arabische alfabet is afgeschaft en vervangen door ons alfabet, de plaatselijke ayatollahs zijn onder staatscontrole geplaatst, godsdienstige verenigingen zijn verboden, de islamitische rituele teksten worden geciteerd in het Turks in plaats van het Arabisch, de islamitische wet is vervangen door Westerse wetboeken, er is officieel een scheiding aangebracht tussen politiek en godsdienst - het zijn stuk voor stuk maatregelen waar de heersende elites in Cairo, Damascus en de andere Arabische hoofdsteden nog steeds nauwelijks van durven dromen. Ze zouden die maatregelen graag nemen, als ze het durfden of konden. Maar dat kunnen ze niet. Waarom kon dat in Turkije dan wel? Vermoedelijk omdat het Turkse leger Turkije in de twintiger jaren op buitenlandse legers heeft weten te heroveren, en zichzelf daarmee het prestige en de legitimiteit heeft verschaft die je nodig hebt als je de lakens wilt uitdelen. Dat de huidige regeringen in de islamitische wereld, met uitzondering van Turkije, het gevoel hebben dat zij die legitimiteit niet hebben, geeft te denken, en draagt bij aan de verscherping van de bestaande problematiek.

Moslims zelf betogen soms, de zesde mogelijk verklaring, dat het fundamentalisme is ontstaan doordat de isla-

mitische wereld niet meer door die islamitische goddelijke wetten geregeerd wordt, maar door onrechtvaardige wetten die de plaatselijke tirannen zelf hebben bedacht, of, erger nog, aan het Westen hebben ontleend. Het zou kunnen, maar in Saoedi-Arabië gelden wel degelijk de wetten van de islam, de sharia, en desalniettemin is er ook in Saoedi-Arabië een forse fundamentalistische oppositie. Veel van de activisten die op 11 september Amerika aanvielen, waren overigens van Saoedische komaf. In die wetten zit het hem dus niet, hoe vaak we dat ook van islamitische kant horen kunnen.

Zou sociale achterlijkheid de oorzaak kunnen zijn? Dat zou de zevende mogelijke verklaring zijn. De wereld van de islam wordt immers geplaagd door analfabetisme, werkloosheid, gebrek aan openbaar vervoer, wisselgeld en gezondheidszorg? Er zou een verband kunnen zijn, maar de fundamentalistische activisten zelf zijn geenszins analfabeet, ze zijn meestal zelfs hoog opgeleid, en ze waren meestal nog te jong om de werkloosheid aan den lijve ervaren te kunnen hebben. Er is hier wel een element dat om extra aandacht vraagt. De activisten voor zo ver die bekend geworden zijn, waren weliswaar hoog opgeleid, maar niemand zal hebben willen geloven, zeker zij zelf niet, dat er in hun nabije toekomst aanlokkelijke carrièreperspectieven naar hen lonkten. Sociale uitsluiting van de soort carrières waar de elite wel deel aan heeft, zou dus een rol kunnen spelen. De onneembaarheid van de barrière die er tussen de verschillende klassen in het Midden Oosten bestaat, is misschien geen verklaring voor het fundamentalisme, maar wel een omstandigheid die we steeds weer tegenkomen. Zelfs in het geval van Osama bin Laden speelde sociale uitsluiting een rol: hij was dan wel rijk en kwam uit een rijke familie, maar wie in Saoedi-Arabië geen prins is, is niet veel meer dan veredeld huispersoneel. De ware elite in Saoedi-Arabië is de clan van de prinsen, wie daar niet bij hoort is niks. Het is niet leuk om in je eigen land niks te zijn.

Als achtste verklaring wordt vaak de verpletterende nederlaag van Egypte en Syrië in de oorlog tegen Israël in juni 1967 genoemd als grond voor het ontstaan van het fundamentalisme. Die idiote en beschamende nederlaag heeft de geesten zeker rijp gemaakt voor het besef dat er iets niet deugt in de islamitische wereld. Kennelijk, zo hebben velen destijds geconcludeerd, is de modernisering

zoals die onder Nasser is ingezet, geen weg die tot iets goeds leidt. Maar Marokko, Algerije en Tunesië, die nauwelijks iets met deze oorlog van doen hebben gehad, hebben evenveel onder fundamentalisme te lijden als Egypte en Syrië. De oorlog van 1967 heeft veel los gemaakt, niemand zal het ontkennen, maar een verklaring voor de opkomst van het fundamentalisme is het niet.

Is het misschien - negende mogelijkheid - de anti-Arabische en anti-islamitische houding van Amerika die de mensen in het Midden Oosten zo gevoelig heeft gemaakt voor fundamentalisme? Volgens de Arabische staatsmedia van het moment is dat het geval. De media in de Arabische wereld zijn de laatste maanden excessief anti-Amerikaans. Maar heeft Amerika de moslims en de Arabieren wel zo onaardig behandeld als de Arabisch-talige media het dezer dagen doen voorkomen?

Als we de geschiedenis even terugspoelen, zien we nogal wat pro-Arabische en pro-islamitische Amerikaanse interventies.² Allereerst, en het meest spectaculair, de actie in Koeweit in 1991. Amerika had het land ook zelf kunnen houden. De lijst is lang: Nasser werd gesteund tegen Israël, Engeland en Frankrijk, tijdens de Suez-crisis in 1956. In 1979 werd de favoriet van Amerika, de Sjah, toch niet gesteund tegen Khomeini. Amerika heeft ongetelde miljarden besteed aan steun voor anti-Sovjet moslimrebellens in Afghanistan. In 1973 heeft Amerika Egypte gered tegen Israël. Arafat is gered van Israël in Beiroet in 1982. Moslims in Bosnië en Kosovo zijn gesteund tegen Joegoslavië. Het islamitische Pakistan is gesteund tegen India, het moslimse Turkije tegen Griekenland. De Syrische hegemonie over het min of meer christelijke Libanon hebben de Amerikanen geaccepteerd, en bovenal, sinds 11 september horen we te pas en te onpas: 'Dit is geen oorlog tegen de islam'.

Hebben de Amerikanen de Arabieren haast niet te vaak geholpen? Dat mensen de neiging hebben ruzie te gaan maken met diegenen die hen te vaak helpen - iedere hulpverlener weet het. Maar geldt zoiets voor staten ook? Je zou het haast zeggen als je ziet hoe vaak Amerika de kant van de Arabieren heeft gekozen, en wat dat Amerika heeft opgeleverd. Maar, als je de Arabische beschuldigingen jegens Amerika in deze context nog eens herleest, en goed bekijkt wat ze precies zeggen, zul je zien dat Amerika vooral van arrogantie en zwakheid wordt

beschuldigd. In het besef van de Arabische publieke opinie heeft Amerika zich laten verjagen uit Somalië en uit Libanon, en is Amerika niet bereid militaire offers te brengen om de eigen zaak te verdedigen: Amerika wordt als een papieren tijger beschouwd, luidruchtig en onmachtig.

Het is mogelijk dat de vele gevallen waarin Amerika Arabische en/of moslimse leiders te hulp is geschoten, bij die leiders wrevel heeft gewekt, maar in de Arabische wereld zelf is van die wrevel op straat weinig te zien. Jongemannen kleden zich als James Dean, niets is leuker dan eten bij de *Pizza Hut* en bij *McDonald's*; cola en aanvraagformulieren voor Amerikaanse PhD-beurzen alom. Nee, met anti-Amerikanisme komen we er niet.

Kan het het Palestijnse probleem zijn, de tiende verklaring? De voorkeursbehandeling die de Amerikanen kennelijk aan Israël geven? De impliciete erkenning die er in de Amerikaanse politiek zit dat Israeli's en Amerikanen wel echte mensen zijn, en de Palestijnen eigenlijk niet? Het is mogelijk dat dit een rol speelt, maar ik denk het niet dat het een erg gewichtige factor is. Want wat is er nu zo onmenselijk aan de Israëlische aanpak van Palestijnse burgers? De Palestijnse *Intifada* duurt nu al jaren, terwijl vergelijkbare *Intifada's* binnen Arabische landen doorgaans binnen enkele uren afgelopen waren, althans niet langer geduurd hebben dan nodig was om de burgerbevolking ervan te overtuigen dat wanneer het leger met scherp schoot, je maar beter naar huis toe kon gaan.

Israël behandelt de Palestijnen slecht, ik ben blij dat ik geen Israeli ben en dat ik zou moeten leven met het besef hoe slecht mijn regering een grote groep mensen die geen kant uit kan behandelt. Maar de regeringen van de buurlanden behandelen hun onderdanen niet beter, meestal eigenlijk veel slechter. Laten we wel wezen, als levensverzekeraar kan je beter een paar Arabische cliënten in een Israëlische gevangenis hebben, dan in een Syrische of Iraakse gevangenis. De manier waarop Israël zijn Arabische onderdanen behandelt, kan niet tot in alle uithoeken van de Arabisch-islamitische wereld een aanleiding zijn om anti-Amerikaans te worden of het fundamentalisme te omhelzen. Voor Palestijnen die naar nationale onafhankelijkheid streven, liggen de zaken natuurlijk anders. Maar ook voor hen geldt dat Israël vijand nummer één is, niet Amerika waarmee de Palestijnse Autoriteit braaf en dapper samenwerkt.

Het Palestijnse probleem zo luchthartig weg te schuiven als oorzaak van fundamentalisme en terreur in naam van de islam is naar Nederlandse opvattingen waarschijnlijk ontoelaatbaar. Ik deel de Nederlandse verontwaardiging over hoe de Palestijnen behandeld worden voor de volle honderd procent. Maar ik zou er wel vrede mee kunnen hebben als er in Nederland wat meer verontwaardiging bestond over hoe Arabische regeringen hun burgers behandelen. Het is niet dat we het niet weten, intuïtief weten we het weer heel goed: kijk maar hoe er in buurten en wijken lokaal geprotesteerd wordt als er een Arabier die geen verblijfsvergunning voor Nederland heeft weten te verkrijgen, dreigt terug gestuurd te worden naar zijn land van herkomst. Op het niveau van buurt en wijk weten Nederlanders vrij aardig dat de regeringen van de Arabische en islamitische landen niet deugen. Maar er zijn zo veel landen waar de regering in de ogen van de bevolking niet deugt. Niet al die landen zijn kweekplaatsen van religieuze terreur. Wel maken de ontwikkelingen in zulke landen goed zichtbaar dat godsdiensten niet zo zeer dienen om de bestaande orde te steunen, niet het opium van het volk zijn, al komt het, toegegeven, wel eens voor dat godsdiensten die rol spelen. Veel vaker is het het geval dat de godsdiensten dienen als leverancier van argumenten om de openbare orde juist aan te vallen, en te ondermijnen.

Toch, Palestina speelt een rol, niet alleen in het debat, maar ook in de werkelijkheid van Arabisch-islamitische wereld, zij het dat hoe verder een land van het Palestijns-Israëliëse slagveld aflight, hoe kleiner de rol van het Palestina-conflict uitvalt. Ook zijn er maar al te veel Arabieren en moslims die geheel onverschillig staan tegenover het Palestina-vraagstuk. Hoe groot de rol van het Palestina-conflict zal zijn in het nationale debat binnen een bepaald Arabisch dan wel islamitisch land, wordt eigenlijk steeds door de zittende, heersende regimes bepaald. Niet door de islamitische terroristen. Er zijn zelfs, anders dan wij hier in Nederland meestal denken, een aantal fundamentalistische islamitische leiders in Egypte geweest die in woord en geschrifte afstand hebben genomen van de anti-Israël hetzes van de officiële regeringen, wellicht weer een toepassing van het de vijand van mijn vijand is mijn vriend principe.

Een van de meeste wijdverbreide verklaringen - de elfde mogelijkheid - voor het oprukken van het funda-

mentalisme in de islamitische wereld is dat het fundamentalisme verzet tegen de moderniteit is. Dat is heel goed mogelijk, maar bepaalde aspecten van de moderniteit blijken voor de fundamentalisten geen enkel probleem te zijn. Faxen, machinegeweren, internet, het ziet er niet naar uit alsof onze fundamentalistische terroristische medemens daar een probleem mee heeft. Waar hij wel moeite mee heeft is een heel bepaald aspect van de moderniteit: de vrije keuze waar een ieder over beschikt om wel of niet op een traditionele manier wel of niet godsdienstig te zijn. De moderniteit biedt die keuze, en dat is naar mijn idee waar de fundamentalisten bezwaar tegen maken. Dit geldt voor alle fundamentalisten (joodse, christelijke en islamitische): de keuzevrijheid die de moderniteit biedt, is het object van hun toorn en hun wrake. De letterlijke onfeilbaarheid van de bijbel of een ander heilig boek is binnen de verontwaardiging over die keuzevrijheid een vanzelfsprekend detail dat de discussie nauwelijks nog waard is.

Wanneer we wat langer stilstaan bij de fundamentalistische verontwaardiging over die moderne keuzevrijheid, wordt ineens veel duidelijk. Fundamentalisten vallen zelden of nooit aanhangers van andere godsdiensten aan. Wel maken ze slachtoffers onder hun partijgenoten. Zowel Rabin als Sadat is door fundamentalisten uit de eigen parochie vermoord. Het gaat fundamentalisten kennelijk vooral om die eigen parochie. Het gaat hun er om duidelijk te maken dat de keuze voor iets anders dan de eigen parochie, bijvoorbeeld de moderniteit, kostbaar is, en zwaar zal worden gestraft. Fundamentalistische groepen hebben het vooral over het gedrag in het openbaar van hun eigen parochianen, niet over hun geloofsovertuiging. Zo lang je haar maar goed zit onder de hoofddoek, ben je veilig, ongeacht de gedachten die er onder die haren rond circuleren.

Fundamentalisten kiezen steeds voor spectaculaire acties die vol theater en drama zijn. Het in het openbaar stenigen van een ontuchtige levert een behoorlijk barbaars spektakel op, dat op twijfelaars in de eigen gelederen stellig grote indruk maakt. De acties tegen de *Twin Towers* waren een ongeëvenaard spektakel, waar ook zeker meerdere regisseurs en producenten voor nodig geweest zijn. Die acties waren erop gericht de moslims op deze planeet iets te laten zien: Amerika was niet

sterk, Amerika was even kwetsbaar als een dorp in de vuurlinie in het Midden Oosten. En vooral: wie wenst over te lopen van de gesloten wereld van de islam naar de open wereld van de vrije moderniteit, is na overgelopen te zijn niet veilig. Die nieuwe wereld van de moderniteit kan geen veiligheid bieden.

Als het fundamentalisme een godsdienstige, etnische beweging zou zijn, zou het zich meer richten op buitenstaanders. Buitenstaanders zouden, in dat geval, gevraagd moeten worden de knie te buigen voor de islam. Maar het kan de fundamentalisten weinig schelen wat de buitenstaanders doen, het gaat de fundamentalisten om wat de leden van hun eigen parochie doen. Binnen de eigen parochie moeten de bazen de knechten bij de les houden, en de mannen de vrouwen. Iedereen moet goed begrijpen hoe duur en gevaarlijk het is uit te treden. Uittreden naar een club die niet bereid is tanks en F-16's beschikbaar te stellen als je in moeilijkheden komt met je oude parochie, moet kunnen worden voorgesteld als zinloos. En iedereen weet hoe weinig clubs er zijn die een nieuw lid met F-16's en een tank zullen willen verdedigen.

Veel fundamentalisten richten hun pijlen op liberalere versies van hun eigen godsdienst. Dat geldt weer zowel voor christelijke als joodse als moslimse fundamentalisten. Het is moeilijk voorstelbaar dat, bijvoorbeeld, het ontstaan van een liberaler christendom een gevolg is van buitenlandse invloed, of geregisseerd wordt door de Algemene Inlichtingen- en Veiligheids Dienst (AIVD). Moslims daarentegen kunnen nog wel willen geloven dat liberalere vormen van islam ontstaan zijn onder invloed van de duistere krachten van de moderniteit, maar een koele blik op de ontwikkeling van moderniserende christelijke en joodse religieuze bewegingen zou hen op andere ideeën moeten brengen. Denk bijvoorbeeld aan de consternatie in het Nederland van de twintiger jaren van de vorige eeuw toen wat minder zware christenen betoogden dat slangen niet kunnen praten, anders dan in het begin van het boek Genesis wordt verhaald. Daar zat de Binnenlandse Veiligheidsdienst (BVD) niet achter, achter die commotie toen. De fundamentalistische jacht op afwijkende meningen in eigen kring bevestigt naar mijn idee wederom dat het de fundamentalisten vooral gaat om het opdrijven van de prijs voor uittreding, en dat ze daarbij uit de aard der zaak hun eigen traditionele aan-

hang voor ogen hebben.

Fundamentalisten zijn in feite bezig de kostprijs van uittreding omhoog te jagen. Die fundamentalistische acties kosten wel offers, maar zonder een klein aantal martelaars kan een godsdienstige beweging nu eenmaal niet in leven blijven. Martelaren die hun leven overhebben voor de bevestiging van de waarheid van de godsdienst roepen bij twijfelende gelovigen immers het gevoel op dat als een martelaar zijn hele hebben en houden voor God overheeft, dat hij, de twijfelende gelovige, dan toch op zijn minst wel even vijf minuten kan opofferen, om te bidden. Wie martelaar wordt, verschaft niet alleen zichzelf een ereplaats in het paradijs, maar levert zijn nabestaanden bovendien hier op aarde al prestige op, en mogelijk zelfs een postwissel uit Irak. Misschien dat over twintig of dertig jaar de biopsychiatrie in staat is met behulp van een beetje wangslim vast te stellen of en waarom iemand martelaar wenst te worden. Op dit moment zijn we niet in staat meer te doen dan de voor- en nadelen van martelaarschap op te sommen, en te proberen een afweging te maken. In de ogen van een nuchter modern mens wegen de voordelen voor het individu dan niet op tegen de nadelen. Vanuit de gemeenschap zou het daarentegen er wel eens anders uit kunnen zien. Wanneer de gemeenschap te lijden heeft van uittredingen, dan is het juist efficiënt dat de fundamentalisten de prijs daarvan zo hoog mogelijk willen opjagen. Eén martelaar houdt misschien wel duizenden potentiële afvalligen binnen. De boekhouding, dan wel de winst- en verliesrekening luidt dan in de min tien martelaren, en in de plus tienduizend voor de godsdienst behouden zielen. De elite binnen de gemeenschap jaagt via terreur de kostprijs van uittreden op, juist omdat ze heel goed beseffen dat velen binnen de beweging overwegen uit te treden, en dat uittreding voor velen een aantrekkelijke optie is. Als al deze speculatie klopt, verklaart het waarom de imams binnen de islam zo weinig over 11 september zeggen. Zij weten dan, al dan niet bewust, dat 11 september tot doel heeft hun schapen binnen de kudde te houden. Ook zij zelf worden trouwens door de dreiging die van 11 september uitgaat, binnen de kudde gehouden.

Bijna elke verklaring die er voor het fundamentalisme wordt aangeboden, heeft wel een paar aardige kanten die iets duidelijk maken over een groep bewegingen waar we

misschien nog veel over zullen horen. Maar de verklaring die de meeste verschijnselen verklaart, dat is de beste. De meeste verschijnselen worden verklaard door het fundamentalisme te beschouwen als een vorm van prijsopdriving en marktverstoring. Op een vrije markt zouden meer moslims kiezen voor de moderne wereld. Dus begeren fundamentalisten die vrije markt te verstoren door de prijs voor uittreding uit de traditionele islam excessief op te jagen. Ik denk dat er in Nederland wel een parlementaire meerderheid te vinden is die dit soort marktverstoring effectief aan kan pakken.

Dr. J.J.G. Jansen is als Arabist verbonden aan de Universiteit Leiden.

- 1 Vgl. *Wall Street Journal* 16 december 2002, waar het overigens Tarek Aziz is die dit standpunt toelicht en verdedigt.
- 2 Barry Rubin, 'The Real Roots of Arab Anti-Americanism', in: *Foreign Affairs*, november/december 2002, pp. 73-85.
- 3 Zie P. Boyer, *Religion Explained*, 2002, pp. 337-340.

EUROPA, AMERIKA EN HET MIDDEN OOSTEN

FRITS BOLKESTEIN

Humanitaire interventie om de onderdanen van een ander land te hulp te komen is liberaal beleid. Europeanen moeten begrijpen dat brute kracht soms onvermijdelijk is, maar Amerika moet zijn grote macht wel gebruiken om consensus te bereiken. Volgens Frits Bolkestein vormen de landen in het Midden Oosten geen gevaar voor het Westen: niet politiek, niet intellectueel, niet militair en niet wat de godsdienst betreft. Al-Qaida is geen teken van kracht, maar van wanhoop. Bovendien is een poging het Midden Oosten te democratiseren een tot mislukken gedoemde onderneming. Daarom bepleit hij interventie slechts op basis van een resolutie van de Verenigde Naties. Immers, wanneer er eenmaal een precedent is, kan dat moeilijk ongedaan worden gemaakt.

Ik begin met de koppen van enkele artikelen. 'Amerikanen eenzaam in boze wereld'.¹ 'Alliance in a troubled mood'.² Of: 'Wie kan zijn hoofd nog koel houden?'.³ Het eerste en het derde artikel werden gepubliceerd in 1980, het tweede in 1981. We hebben dus al eens eerder met dit bijltje gehakt.

In de vroege jaren tachtig was er de controverse over de kruisraketten. De toenmalige Nederlandse regering werd geconfronteerd met een grote golf van pacifisme. De voornaamste reden voor dat pacifisme was de ontkerkelijking, waardoor zendelingsijver van de andere wereld op deze wereld werd gericht. Talloze Nederlandse mannen en vrouwen omarmden nieuwe waarden - authenticiteit, vrijheid, dialoog - met de bezieling van de bekeerden. 'Ik vind macht eng', aldus Bram Peper, destijds burgemeester van de grootste haven ter wereld.⁴ Het leek alsof Rousseau weer tot leven was gewekt.

Maar de stationering van de SS-20-raketten door de Sovjetunie was een poging tot politieke intimidatie met militaire middelen, waarop het Westen wel móest reageren.

De Amerikaanse journalist Robert Kagan schreef onlangs een niet onopgemerkt gebleven artikel waarin hij Europa vergeleek met Venus en de Verenigde Staten met Mars.⁵ Hij beweert daarin dat de partijen aan weerszijden van de Atlantische Oceaan niet langer een gezamenlijke strategische cultuur delen. De Europese Unie wil de Verenigde Staten multilateraliseren. Zij wil de behemoth bedwingen door een beroep te doen op zijn geweten. Maar dit is de tactiek van de zwakkere. Europa streeft niet naar macht, maar naar de transcendentie van macht. Dat is haar nieuwe *mission civilisatrice*. De Verenigde Staten maken de gerechten, de Europese Unie doet de afwas, aldus Kagan. Op dit punt heeft Nederland de weg gewezen. Mient Jan Faber, secretaris van het Interkerkelijk Vredesberaad, zei begin jaren tachtig: 'Het probleem van de kernwapens is slechts het begin. Wij zijn in werkelijkheid geïnteresseerd in veel meer: de totstandkoming van een totaal andere cultuur'.⁶

Het is alles een zaak van wat de Russen altijd 'de machtsverhoudingen' noemden. In de vijftig jaar van 1620 tot 1670 waren de Verenigde Provinciën, zoals Nederland destijds heette, een wereldmacht: politiek, cultureel, wetenschappelijk en ter zee. Maar toen eiste het 'imperium dat zijn hand overspeelt', om die uitdrukking maar eens te gebruiken, zijn tol. De Verenigde Provinciën konden de Sont niet langer afsluiten voor de Zweden. Dus wendden zij zich tot het recht. De rechtsorde nam het op voor de zwakkere. Ook kon Nederland hierdoor aanspraak maken op morele superioriteit. Honderd jaar geleden noemde de bekende Nederlandse hoogleraar

internationaal recht Van Vollenhoven Nederland 'een baken van licht in een duistere wereld'.

De machtsverhoudingen tussen Europa en de Verenigde Staten zijn meer dan duidelijk en de cijfers inmiddels welbekend. De Verenigde Staten besteden meer aan militair onderzoek en ontwikkeling dan de volgende zes grootmachten samen. Dit bedrag is meer dan Duitsland of het Verenigd Koninkrijk in totaal aan defensie besteden. De Amerikaanse economie is tweemaal zo groot als die van haar grootste concurrent Japan. Californië is zonder de rest van de Verenigde Staten de vijfde grootste economie ter wereld. En de Verenigde Staten betalen hun militaire overwicht met slechts 3,5 procent van het Bruto Binnenlands Product. Zoals de historicus Paul Kennedy schreef: 'Nummer één zijn en daar veel voor betalen is één ding, maar de énige supermacht zijn voor een prikje is verbluffend'.⁷

De Verenigde Staten hebben dus geen rivaal van enige omvang als het om macht gaat. Niet alleen dat, aldus de Amerikaanse politicologen S.G. Brooks en W.C. Wohlforth, maar daar komt nog eens bij dat de voornaamste potentiële rivalen - China, Rusland en Japan - hun militaire vermogens niet kunnen vergroten zonder tezelfdertijd tot een onmiddellijke bedreiging uit te groeien voor hun burens. Het Amerikaanse overwicht wordt dus in stand gehouden door regionale jaloezie.

Na de grote Europese burgeroorlog van 1914-1945 verloor Europa zowel de middelen als de zin voor machtspolitiek. Die leidde ook tot een verlies van zelfvertrouwen dat voortduurt tot op de dag van vandaag. De laatste poging tot een onafhankelijk buitenlands beleid was het Frans-Britse optreden in Egypte in 1956, dat mislukte doordat Amerikaanse steun uitbleef. Amerikaanse staatslieden van de achttiende en negentiende eeuw beweerden dat het machtsspel van Europa en zijn duistere diplomatie hen met afschuw vervulde. Nu is de situatie omgekeerd.

Intussen heeft de Europese integratie ervoor gezorgd dat de eens met elkaar concurrerende nationale staten een geheel vormen. Dit is een verschijnsel van kapitaal belang. Het heeft een einde gemaakt aan de opportunistische politiek van Bismarck. Het heeft Duitsland genormaliseerd. Amerikaanse soldaten hoeven niet meer hun leven te geven om het evenwicht op dit continent te

handhaven. De Europese Unie oefent op dit moment een grote aantrekkingskracht uit op alle aangrenzende landen. Economisch is de Europese Unie een wereldmacht. Maar politiek en militair is zij een regionale macht, als zij dat al is. Denk aan de onzekerheid ter zake van Bosnië.

Hoe reageert Europa op het Amerikaanse overwicht? Een overwicht dat waarschijnlijk alleen maar zal toenemen met de toetreding van de nieuwe lidstaten.⁸ Confucius beschreef iemand die een andere man tegenkomt en vraagt: 'Waarom ben je boos op me? Heb ik soms ooit iets voor je gedaan?'. Tweemaal hielpen de Verenigde Staten de democratie in Europa te beschermen. De Europeanen hebben hiervoor dankbaarheid geuit maar nog veel vaker ergernis. Zoals mijn collega Chris Patten onlangs zei: 'Aan deze kant van de oceaan bestaat de neiging tot arrogantie onder het mom van raffinement'.⁹

Ons anti-Amerikanisme bestaat uit afgunst en het gevoel dat wij hun iets verschuldigd zijn. Het wordt versterkt door machteloosheid en verheugd door de hoge zichtbaarheid van het Amerikaanse buitenlandse beleid. De behoefte van de Europese Unie aan een gemeenschappelijk buitenlands en veiligheidsbeleid wordt vaak verdedigd met het dubieuze argument dat de Europese Unie een tegenwicht moet vormen tegen de Verenigde Staten.¹⁰

Maar soms is de behoefte aan een tegenwicht overweldigend. De geheime droppings van wapens voor de Bosniërs door Amerikaanse vliegtuigen die niet als zodanig herkenbaar waren, in 1995, zijn hiervan een voorbeeld. Deze droppings gingen in tegen de operatie-*Deny Flight*, de door de Verenigde Naties opgelegde en door de Navo gecontroleerde *no-fly* zone boven Bosnië.¹¹ Daarmee bedrogen de Amerikanen hun bondgenoten. Dit kan een rol hebben gespeeld bij de totstandkoming van het akkoord tussen Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk in Saint-Malo.

Hoe zullen de Verenigde Staten hun uitzonderlijke macht gebruiken? In september presenteerde president George Bush het nieuwe document voor nationale veiligheid, dat een reeks strategische beginselen vaststelt voor de voorzienbare toekomst. Ten eerste wordt de oude doctrine van 'inperking en afschrikking' weggegooid en vervangen door preventieve actie 'wanneer dat nodig is om onze vrijheid en ons leven te verdedigen'. Het tweede

beginsel is het reconstrueren van het Midden Oosten. Ik zal straks meer zeggen over het Midden Oosten. Het eerste beginsel behoeft enige uitleg over de nationale staat.

Toen in 1648 de Vrede van Westfalen werd gesloten, werden staten erkend als de elementen waarop de internationale rechtsorde is gestoeld. Non-interventie is sindsdien het leidende beginsel. Dit werd bevestigd in het Handvest van de Verenigde Naties en de Verklaring van 1970 inzake de beginselen van het internationaal recht met betrekking tot de vriendschappelijke betrekkingen en de samenwerking tussen staten. Dit beginsel is echter niet onbetwist en ook niet absoluut geldig.

John Stuart Mill schreef in 1867 dat de leer van non-interventie aan herziening toe was. Hulp bieden aan een vrijheidslievend volk dat wordt onderdrukt, voegde hij eraan toe, is geen verstoring van een evenwicht maar herstelt juist een evenwicht dat is verstoord. Tien jaar later, in mei 1877, sprak de grote liberale staatsman William Ewart Gladstone het Lagerhuis toe over ditzelfde onderwerp. Hij was toen achtenzestig jaar oud. Hij bleef tweeënehalf uur aan het woord. Deze redevoering was volgens velen zijn grootste triomf. Hij bepleitte interventie in Turkije, omdat de Bulgaarse onderdanen van het Turkse rijk op gruwelijke wijze waren mishandeld. Dit was de zogeheten Oosterse kwestie. Volgens hem was humanitaire interventie noodzakelijk. Interventie om onderdanen van een ander land te hulp te komen.

Algemeen wordt verder erkend dat een staat mag interveniëren om zijn eigen burgers in het buitenland te beschermen. Het Duitse optreden op de luchthaven van Mogadishu en dat van Israël in Entebbe waren daarom dus gerechtvaardigd.

Hoewel de aanwezigen in het World Trade Center geen buitenlanders waren en op 11 september niet in het buitenland verbleven, is de Amerikaanse interventie in Afghanistan om al-Qaida uit te schakelen eveneens gerechtvaardigd. Per slot van rekening is de aanslag op het World Trade Center met een oorlogshandeling gelijk te stellen. Het optreden was overigens verbazingwekkend succesvol. De twijfel die sommigen nog hadden, smolt als sneeuw voor de zon.

Hoe staat het nu met Irak? Ten eerste: het Ba'ath-regime is niet islamistisch. Het tegendeel is waar: zijn

inspiratiebron is seculier en nationalistisch. Natuurlijk, Saddam Hussein beriep zich op de islam in zijn oorlog met het sjiiitische Iran, maar dat was een krijgslist. Ik heb ook nergens melding zien maken van banden tussen al-Qaida en Irak.

Ten tweede: Irak heeft zeker chemische wapens - de inwoners van Halabja, als van hen nog iemand in leven is, kunnen daarvan getuigen - en waarschijnlijk ook biologische wapens. Irak beschikt ook over raketten die tweemaal zo ver reiken als volgens het daarover gesloten akkoord is toegestaan. Voor zover ik weet, heeft het echter noch de kennis noch het splijtbaar materiaal om een atoombom te bouwen, hoewel de Irakezen daar ongetwijfeld aan werken.

Ten derde: Irak doet zijn best met zijn buurlanden vriendschappelijk om te gaan - uiteraard om de Verenigde Staten geen excuus te geven om te interveniëren.

Wat betekent dit alles? Saddam Hussein is een bijzonder onaangenaam persoon. De wereld zou er zonder hem beter aan toe zijn. Zijn raketten kunnen worden geladen met chemische wapens, wat een duidelijke bedreiging vormt voor Israël. Is dat een voldoende duidelijk gevaar om een preventieve oorlog te rechtvaardigen?

Bedenk dat Irak niet de enige staat is met chemische wapens. Bedenk ook dat de Verenigde Staten niet het enige land is dat een preventieve oorlog kan beginnen. Denk aan India/Pakistan, China/Taiwan, Noord-/Zuid-Korea. Wanneer er eenmaal een precedent is, kan dat moeilijk ongedaan worden gemaakt.

Mijn antwoord is dat voor een preventieve oorlog tegen Irak een resolutie van de VN-Veiligheidsraad nodig is, ook al worden de Verenigde Staten daardoor gijzelaar van China en Rusland.

Er is nu een ander doel. Dat doel is het instellen van een islamitische democratie, aldus Richard N. Haass, directeur beleidsplanning van het State Department. In Amerika hoor je wel: Duitsland en Japan zijn na de Tweede Wereldoorlog ook allebei democratische staten geworden.

Dat is waar, maar de omstandigheden waren volledig anders. De volkeren van het Midden Oosten zijn altijd onderdrukt geweest. Ze hebben geen enkele ervaring met de democratie. Volgens een Egyptische zegswijze moet je om gelukkig te worden een vaste baan, een

gerieflijk huis en een mooie vrouw hebben, niet weten wie er aan de macht is en ook bij de machthebbers niet bekend zijn. Proberen het Midden Oosten te democratiseren is iets voor dwazen die zich op een taak storten waarvoor zelfs engelen terugschrikken.

Het lijkt soms of mensen, naarmate ze sterker worden onderdrukt, steeds pro-Amerikaans worden. Aan het einde van de Golfoorlog bracht de BBC een reportage waarin een Iraakse kolonel werd getoond, die in het zand knielde. Er werd hem gevraagd wat hij wilde. Hij antwoordde: 'Ik wil naar Amerika'. De islamitische bourgeoisie stuurt haar zonen en dochters naar het Westen om te studeren. Hoe diep gaan deze gevoelens dan, mede gezien de theatrale politiek van het Midden Oosten?

Er is zeker een sterke anti-Westerse stroming onder de politieke intelligentsia en vooral de fundamentalisten. Dat is niet om wat we doen, maar om wat we zijn. Wij zijn machtig en rijk en zij niet. Hoe is dat mogelijk, als zij het ware geloof belijden?

Het Ontwikkelingsprogramma van de Verenigde Naties (UNDP) heeft onlangs het *Arab Development Report 2002* gepubliceerd. Volgens dat rapport was de groei van het inkomen per hoofd van de bevolking in de Arabische landen met 0,5 procent lager dan waar ook elders in de wereld, met uitzondering van Afrika bezuiden de Sahara. Deze treurige stand van zaken is te wijten aan het 'enorme tekort aan drie wezenlijke dingen: vrijheid, kennis en vrouwenmacht'. *The Economist* schreef in een artikel over het rapport dat gezegd wordt dat meer dan de helft van de Arabische jongeren zo snel mogelijk weg wil, omdat ze gebukt gaan onder de werkloosheid en de conservatieve religieuze tradities.¹³ De rancune is dus waarschijnlijk niet van voorbijgaande aard.

De officiële media in het Midden Oosten produceren een constante stroom anti-Westerse en antisemitische propaganda. Dat is onaanvaardbaar. Toch blijf ik geloven dat deze landen voor het Westen geen gevaar vormen: niet politiek, niet intellectueel, niet militair en niet wat de

godsdienst betreft. Al-Qaida is geen teken van kracht, maar van wanhoop.

Om terug te komen op waar ik ben begonnen: de Europese Unie is militair en politiek niet tegen de Verenigde Staten opgewassen. Maar andere punten dringen zich nu naar voren: milieubescherming, het bestrijden van de financiers van het terrorisme, de strijd tegen drugs-handel, protectionisme en aids. Zoals de Europeanen moeten begrijpen dat brute kracht soms onvermijdelijk is, kunnen de Amerikanen het niet afdoen met 'wie niet voor ons, is tegen ons'. Amerika moet zijn grote macht gebruiken om consensus te bereiken.

Mr.dr.s. F. Bolkestein is lid van de Europese Commissie.

1 *NRC Handelsblad*, 7 mei 1980.

2 *Times*, 15 juli 1981.

3 *HP*, 16 april 1980.

4 Zie mijn artikel: 'The Dutch Qualm Disease', *The Economist*, 5 juni 1982.

5 Robert Kagan, 'Power and Weakness', *Policy Review* no. 113.

6 Zie noot 4.

7 S.G. Brooks & W.C. Wohlforth: 'American Primacy in Perspective', *Foreign Affairs*, juli/augustus 2002.

8 John Vinocur, 'The big winner in the EU expansion: Washington', *IHT*, 9 december 2002).

9 'America and Europe: an essential partnership', speech voor de Chicago Council on Foreign Relations, Chicago, 3 oktober 2002.

10 Otto Graf Lambsdorff, 'Transatlantische Beziehungen von dem Hintergrund eines sich wandelenden Amerikabildes in Europa', Brussel, 5 november 2002.

11 Gary Sick, 'Imperial Moment', *The World Today*, december 2002.

12 'Allies and Lies', *Correspondent*, BBC, 24 juni 2001.

13 6 juli 2002.

WELKE KANT OP MET HET GEMEENSCHAPPELIJK BUITENLANDS EN VEILIGHEIDSBELEID VAN DE EUROPESE UNIE?

PAUL TEUNISSEN

De diepgaande meningsverschillen binnen de NAVO en de Europese Unie over de kwestie-Irak hebben opnieuw de vraag opgeroepen in hoeverre de Europese Unie op het vlak van het buitenland en veiligheidsbeleid tot eenheid kan komen. Een versterking van de Europese samenwerking aanzien van het buitenland en veiligheidsbeleid is volgens de auteur van grote betekenis voor de veiligheid en rechtsorde in Europa en vormt in die zin een Nederlands belang. Nederland moet echter tegelijk vasthouden aan de samenwerking met de Verenigde Staten, zonder die kritiekloos te volgen. Zonder de Verenigde Staten kan Europa in de voorzienbare toekomst niet op grotere schaal militair optreden ten behoeve van de handhaving van de internationale veiligheid.

Vastgesteld moet worden dat sinds het Verdrag van Maastricht het externe politieke en veiligheidsbeleid van de Europese Unie veel belangrijker geworden. Dit betreft om te beginnen de eerste pijler van de Unie, de aanwending van het externe handelsbeleid ter ondersteuning van politieke en veiligheidsdoelstellingen. Dit gaat terug tot de eerste jaren van de Europese Gemeenschappen, met name in de vorm van de economische sancties tegen communistische landen en de handelsakkoorden met de ontwikkelingslanden. Het veiligheidspolitieke aspect is thans vooral aan de orde in de relaties met het postcommunistische Rusland en de landen rond de Middellandse

Zee, bij de handelsrelaties met Israël en de Palestijnen, en met name bij de bevordering van vrede op de Balkan. De externe handelspolitiek en het beleid inzake de toelating van nieuwe lidstaten vormen thans het hoofdbestanddeel van de civiele component van het optreden van de Europese Unie bij internationale conflicten.

Vervolgens is er de derde pijler van de Unie: Justitie en Binnenlandse Zaken. Deze is van belang geworden bij de bestrijding van de internationale criminaliteit en de moderne dreigingen van terrorisme, proliferatie en drugs. Het gaat hier om samenwerking tussen de inlichtingendiensten, politie, justitiële autoriteiten, de controle op het bankwezen ter bestrijding van financiële netwerken van terroristische organisaties, het beleid inzake immigratie en asielverlening, de uitlevering van criminelen. In deze sfeer vindt ook samenwerking met de Verenigde Staten plaats, zowel door de Europese Unie als geheel als door de afzonderlijke lidstaten van de Unie.

Het meest centraal staat uiteraard de tweede pijler: het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid, de opvolger van de 'Europese politieke samenwerking' van voor het Verdrag van Maastricht. Op grond van genoemd verdrag en het Verdrag van Amsterdam omvat de tweede pijler ook een militaire component. Dit heeft met name geleid tot de aanvaarding van de zogeheten Petersbergtaken, dat wil zeggen humanitaire en vredesoperaties, als taak van de Europese Unie, alsmede tot de oprichting van een Europese interventiemacht. Deze moet volgens de afspraken van de Eurotop te Helsinki

(1999) een omvang van 60.000 man krijgen, zijnde één legerkorps. In de praktijk zal zij voorlopig een operationele sterkte van ten hoogste een 20.000 man hebben. De Europese Unie heeft inmiddels de politieke verantwoordelijkheid voor enkele operaties op de Balkan: de Europese politiemacht in Bosnië en de operatie *Amber Fox* in Macedonië. Ook is het een feit dat de eerste en de derde pijler meer en meer bij de tweede pijler betrokken worden. Zo worden bij veel handelsakkoorden tevens eisen inzake de mensenrechten gesteld, terwijl de derde pijler mede gericht wordt op de aanpak van het internationale terrorisme.

De geschetste ontwikkelingen zijn echter niet probleemloos verlopen en ook in de voorzienbare toekomst zal de Europese Unie beïnvloed worden door een veelheid van uiteenlopende factoren.

SPANNINGEN BINNEN DE EUROPESE INTEGRATIE

De Europese Unie verschilt inmiddels aanzienlijk van de Gemeenschap van voor het verdrag van Maastricht. Niettemin blijft de integratie traag verlopen, stapsgewijs, en met name op het institutionele niveau alleen onder grote druk. Ook hebben zich herhaaldelijk terugslagen voorgedaan. Dit alles vanwege de vele verschillen tussen de betrokken landen, ook wat betreft hun beleid.

De diepste oorzaken hiervan zijn opnieuw tot uiting gekomen tijdens de Europese Conventie te Brussel. In een aantal lidstaten van de Europese Unie wordt een toekomstig federaal Europa door de politieke meerderheid gezien als het nieuwe politieke dak waaronder men wil leven. Dit betreft met name de Beneluxlanden en de politieke meerderheid in de Bondsrepubliek; tot op zekere hoogte ook die in Italië. Voor de meeste andere lidstaten is de Europese Unie echter niet meer dan de *basis* voor hun voortbestaan als *nationale* staat in de moderne wereld. Dit geldt in het bijzonder Engeland en Frankrijk. Voor beide landen is de Europese Unie een onmisbare pijler geworden voor hun rol in de wereld. Tegelijk houden zij strikt vast aan hun nationale identiteit en, nauw daarmee verbonden, het intergouvernementele karakter van de tweede pijler. Engeland streeft daarbij naar het behoud van een hechte band met de Verenigde Staten. Frankrijk streeft naar een meer polycentrische wereld. Het heeft als referentiekader voor zijn buitenlands beleid niet alleen de Europese Unie en de alliantie

met de Verenigde Staten, maar ook een frequente samenwerking met Rusland en China in de Verenigde Naties. Voorts heeft het veel bindingen met het Zuidelijk Halfrond, in het bijzonder met de 'francofonie'. Frankrijk ziet zichzelf daarom als de vertegenwoordiger bij uitstek van de 'eigen belangen van Europa'. Volgens zijn critici is Frankrijk echter bij uitstek nationalistisch en machtspolitiek gericht.

De werkelijke houding van de Centraal-Europese landen wat betreft de toekomst van de Europese integratie zal nog moeten blijken.

ONZEKERE TOEKOMST VAN DE EUROPESE UNIE ÉN DE NAVO

Er is thans een meervoudig touwtrekken rond de Europese Unie gaande. Frankrijk en Duitsland spelen een leidende rol in het internationale verzet tegen de Amerikaanse politiek ten aanzien van Irak en de Verenigde Naties. Zij willen een veel onafhankelijker Europa en zoeken mede daarom een compromis over de structuur van de Europese Unie, neerkomend op een beperkte versterking van de Europese instellingen en versterking van de militaire samenwerking. Engeland is als partner van de Verenigde Staten het meest uitgesproken in zijn tegenstand tegen de Frans-Duitse doelstellingen. De meeste andere lidstaten maken vooral voorbehoud ten aanzien van het verzet tegen de Verenigde Staten. De kleinere lidstaten vrezen een te sterke positie van de grote in de toekomstige Europese Unie. Dit schept veel onzekerheid rond het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheids Beleid, en twijfel of de Europese Unie in staat zal zijn zelf een interventiemacht van betekenis te leiden.

Er is bovendien onzekerheid over de Europese publieke opinie op langere termijn. Zowel de regering-Blair als de regering-Schröder stuiten in eigen land op oppositie. En hoe lang zal Frankrijk zijn beleid in de Verenigde Naties voort kunnen zetten zonder naar de zijlijn geschoven te worden door de Verenigde Staten?

Frankrijk van zijn kant heeft bedreigd de aanstaande uitbreiding van de Unie te blokkeren als de Centraal-Europese landen de Verenigde Staten blijven steunen in hun beleid ten aanzien van Irak. Kan het dat waar maken?

Eveneens is onzeker of en hoe de te Praag, november vorig jaar, overeengekomen NAVO interventiemacht (*NATO Response Force*) voor een aanpak van crises wereldwijd, tot stand zal komen. Welke waarde heeft zij nog voor de Ver-

enigde Staten? Welke waarde heeft zij voor de bondgenoten die het beleid van de Verenigde Staten vaak niet steunen? Welke waarde heeft zij dan nog voor de andere Europese landen? Is een gewijzigde opzet denkbaar, met een beperkte groep deelnemende landen?

In verband hiermee is ook onduidelijk wat de waarde zal zijn van het medio december jongstleden gesloten Strategisch Akkoord tussen de NAVO en de Europese Unie.² De strekking en voorwaarden van dit akkoord worden hieronder volledigheidshalve uiteengezet.

Volgens het Strategisch Akkoord kan de Europese Unie op *algemene basis* toegang hebben tot de zogeheten NAVO-middelen die voor humanitaire en vredesoperaties beschikbaar kunnen zijn. Dit betreft met name AWACS-vliegtuigen en het NAVO-hoofdkwartier zelf, dat toegerust is voor het leiden van grote militaire operaties. Ook kan dan een beroep worden gedaan op NAVO-middelen die in feite in nationale handen zijn, met name in Amerikaanse handen. Bij elkaar gaat het vooral om middelen inzake commandovoering/communicatie/*intelligence* en strategisch transport. En het gaat dan tevens om het verkrijgen van Amerikaanse politieke steun.

Indien de Europese Unie voor operaties een beroep op de NAVO doet geschiedt de planning volgens het Akkoord in hoofdzaak door de NAVO-staf, in samenwerking met die van de Europese Unie, terwijl de *deputy SACEUR*, een Europese generaal, ten behoeve van Europese interventies regelingen beheert voor het samenbrengen van Europese strijdkrachten die (mede) aan de NAVO ter beschikking zijn gesteld.

Essentieel voor de totstandkoming van het Akkoord is niet alleen de inzet van Engeland en Nederland geweest, maar ook de erkenning door Frankrijk dat de Europese Unie het bij grotere operaties en bij escalatie van conflicten voorlopig nog niet zonder de medewerking van de NAVO/Verenigde Staten kan stellen. Het Akkoord leek dus een doorbraak, maar door de kwestie-Irak is de stemming snel omgeslagen en is onduidelijk wat er nog van het Akkoord terecht komt.

EUROPESE INTERVENTIEMACHT EN NATO RESPONSE FORCE

De Europese interventiemacht is in haar huidige vorm alleen geschikt voor kleinere operaties, in conflictgebie-

den die geen al te hoge eisen stellen. Het gaat hierbij vooral om optredens in de minder belangrijke delen van de voormalige Europese invloedssferen, voorzover zij niet op zeer grote afstand gelegen zijn: het Westelijk deel van de Balkan; Afrika, met uitzondering van de Maghreb en Zuid-Afrika; eilanden en staatjes in het gebied van de Atlantische Oceaan, het Caraïbisch gebied en de Indische Oceaan, eventueel de Westelijke Pacific.

Te Praag is gesteld dat de *NATO Response Force* en de Europese interventiemacht *'should be mutually reinforcing'*. Hier is echter reden tot twijfel. De kosten van de *Response Force* worden geschat op een twee miljard dollar per jaar. Zij vereist hoogwaardig militair personeel en materieel en er zijn scherpe paraatheidseisen gesteld: binnen vijf tot dertig dagen inzetbaar en in staat zelfstandig overal ter wereld op te treden en zich in te vechten in gebieden totdat andere strijdkrachten volgen. De strijdmacht moet operationeel 21.000 man omvatten en in 2006 geheel gereed zijn. Bij schaarste van personeel en middelen is de *Response Force* dus in het voordeel ten opzichte van de Europese interventiemacht, die een activeringstijd van zestig dagen heeft. De Nederlandse regering heeft te Praag 180 miljoen euro aan de *Response Force* toegezegd, maar het ging hierbij om middelen die ook al bestemd waren voor de Europese interventiemacht, vooral ten behoeve van commandovoering/communicatie/*intelligence* en strategisch transport. Inderdaad kunnen zowel de Europese interventiemacht als de *NATO Response Force* daarvan elk op zich profiteren, maar als beide tegelijk moeten optreden is dat niet meer verzekerd. Nederland volgt teveel de weg van dezelfde militaire middelen voor diverse instanties tegelijk bestemmen, waardoor overbelasting ontstaat, of toezeggingen slechts beperkt kunnen worden waargemaakt.

Mocht de *Response Force* niet tot stand komen, dan is de toekomst van de Europese interventiemacht nóg niet duidelijk, omdat realisering van de te Helsinki vastgestelde *Headline Goals* in feite een verdiepte samenwerking op militair terrein tussen de deelnemende Europese landen vergt. Deze zou zich in de eerste plaats moeten richten op het stoppen van daling van de militaire budgetten en het tot stand brengen van een coördinatie van de financiering van defensie, met name als het om gemeenschappelijke materieelprojecten gaat en de realisering van een

gezamenlijk potentieel aan personeel. Ook is een keuze voor taak of rolverdeling mogelijk, maar dit heeft al snel ten gevolge dat de beslissingsvrijheid van de betrokken landen inzake deelneming aan operaties wordt beperkt. Er ontstaat dan immers een sterkere druk op de betrokken landen om mee te doen, dan wel materieel ter beschikking te stellen.

OBSTAKELS TEGEN VERDIEPTE MILITAIRE SAMENWERKING

Wat de versterkte Europese samenwerking op het gebied van defensie betreft vormt niet alleen de weerstand bij lidstaten met een traditie van neutraliteit een obstakel. Alle lidstaten willen een veto houden als het gaat om inzet van eigen strijdkrachten. Vervolgens is er de juridische regeling voor 'verdiepte samenwerking' binnen de Europese Unie.² Bij het verdrag van Nice is bepaald dat tot een dergelijke samenwerking kan worden besloten door tenminste acht lidstaten en dat er geen nationaal veto meer tegen ingebracht kan worden. Maar de defensiesector is van deze regeling uitgezonderd, op Engelse eis. Bij een nieuw Europees verdrag, voorzien vanaf 2004, kan op dit punt alleen een wijziging worden bereikt als Frankrijk, Engeland en Duitsland het eens zijn en overigens geen veto's tegen een dergelijke verdragswijziging worden uitgesproken. Gezien de meningsverschillen binnen de Europese Unie is het thans niet mogelijk te zeggen of dit het geval zal zijn. De verschillen in veiligheidsbeleid tussen de drie grote Europese landen, zoals deze ook tijdens de spanningen rond Irak tot uiting zijn gekomen, maken een verdiepte Europese samenwerking inzake het Europese veiligheids en defensiebeleid als geheel voorlopig onwaarschijnlijk.

Anderzijds is het ook onwaarschijnlijk dat het tot een zodanige breuk tussen Engeland en de belangrijke centraal-Europese landen komt, dat Engeland de Europese Unie gaat verlaten. Het zou dan zijn greep op de Europese Unie verliezen.

Een defensiearrangement van een beperkt aantal Europese landen, buiten de Europese Unie of NAVO om, is wel voorstelbaar, maar in de praktijk zal het moeilijk zijn in deze vorm van samenwerking de discipline te handhaven.

Zeer onzeker, maar niet onmogelijk, is dat in het

kader van een eventuele, wellicht gewijzigde uitvoering van de *NATO Response Force*, tot vormen van samenwerking op militair terrein wordt besloten, die een doorwerking hebben binnen de Europese Unie.

Al met al zal het veiligheids en defensiebeleid van de Europese Unie zich waarschijnlijk slechts geleidelijk verdere ontwikkelen via concrete beleidsprojecten.

KANSEN OP VERANDERING

Hier mag echter niet uit worden geconcludeerd dat het dossier van de tweede pijler, inclusief de militaire samenwerking, voorlopig beter terzijde kan worden geschoven. Alle lidstaten moeten thans nauwkeurig weten welk beleid zij in de tweede pijler willen voeren, en ondanks hun meningsverschillen hebben ze elkaar nodig.

De Verenigde Staten zijn al een aantal jaren bezig hun aandacht en inspanningen te verleggen naar de gebieden buiten Europa, waar zij de grootste veiligheidsrisico's zien. Na Irak gaan zij zich meer richten op Noord-Korea. Dit is een nog veel moeilijker probleem, gezien de stand van het Noord-Koreaanse bewapeningsprogramma en de nabijheid van China, Rusland en Japan. De Europese landen zullen dan meer voor de veiligheid in hun omgeving moeten doen. Ook komen zij opnieuw voor de vraag, in hoeverre zij de Verenigde Staten zullen steunen, ook gezamenlijk, als Europese Unie.

In 2004 vindt de nieuwe Intergouvernementele Conferentie (IGC) plaats. Het is denkbaar dat deze ruimte zal scheppen voor stappen in de richting van een *economisch kern-Europa*, dat in ieder geval de oorspronkelijke zes lidstaten zou moeten omvatten, of de landen van de Eurozone. Doel van dit kern-Europa zou moeten zijn te voorkomen dat de Unie na haar uitbreiding met de landen van Centraal-Europa aan samenhang en dynamiek verliest. Welnu, het is Franse praktijk geworden om bij belangrijke initiatieven voor de Europese integratie tevens eisen stellen op het gebied van veiligheid en defensie, zodat de tweede pijler dan toch aan bod zou komen.

Bovendien zou de IGC een kader kunnen zijn om de eenheid in de Europese Unie en de NAVO weer te versterken, zeker bij het aan de macht komen van een andere Duitse regering.

De huidige verdeeldheid in Europa neemt niet weg dat voorstellen gedaan worden voor uitbreiding van de

samenwerking op militair terrein. Dat gebeurt deels om politieke redenen, deels omdat in alle Europese landen tekorten zijn aan militair personeel en materieel. Men zie in dit verband het Brits-Franse plan van februari jongstleden, waarin de gedachte van gemeenschappelijke projecten gekoppeld is aan strakkere afspraken inzake het begrotingsbeleid voor defensie. Ook willen beide landen dat de Europese interventiemacht reeds binnen vijf tot tien dagen eerste eenheden kan uitzenden, in analogie tot de *NATO Response Force*.

Frankrijk, Duitsland en België willen in april met een voorstel voor versterkte Europese militaire samenwerking komen. Dat vraagt een reactie.

Ook moet in aanmerking genomen worden dat de Europese Unie in grote delen van de wereld als een eenheid, of een eenheid in wording wordt gezien, die doelstellingen van internationale politiek nastreeft of zou moeten nastreven; zij wordt daarop aangesproken. Het bekendste voorbeeld betreft de Europese benadering van het conflict tussen Israël en de PLO. Mede onder druk van de islamitische landen van het Midden Oosten komt de Europese Unie op voor een Palestijnse staat.

ENKELE UITGANGSPUNTEN VOOR HET NEDERLANDSE BELEID

Een verdere ontwikkeling van de Europese Unie is in principe ook een Nederlands belang mits deze in overeenstemming is met de fundamentele politieke doelstellingen van ons land. Wat de tweede pijler van de Unie betreft moet Nederland tegelijk vasthouden aan de samenwerking met de Verenigde Staten in het kader van de NAVO, zonder overigens de Verenigde Staten kritiekloos te volgen. De Verenigde Staten zijn de belangrijkste mogendheid ter wereld, niet alleen inzake veiligheid en defensie. Zonder de Verenigde Staten kan Europa in de voorzienbare toekomst ook niet op grotere schaal optreden voor de militaire handhaving van de internationale veiligheid. Ook voor de Verenigde Staten blijft de NAVO van belang, om een verdergaande verwijdering met belangrijke Europese landen te voorkomen.

Wel is voor de Verenigde Staten de NAVO meer een algemeen kader geworden waarbinnen op selectieve wijze met Europese landen wordt samengewerkt. Dat heeft ook gevolgen voor de verhoudingen in Europa.

Voorts kan ons land er niet om heen dat ook in NAVO-landen die zich duidelijk met de Verenigde Staten verbonden voelen, inclusief Engeland, een wens is ontstaan naar een sterker eigen gewicht van Europa om de Amerikaanse macht te beperken en in de Verenigde Staten voldoende gehoor te kunnen vinden. Het Nederlandse beleid zal daarbij gericht moeten blijven op bemiddeling, samen met landen als Engeland, tussen Europa en de Verenigde Staten.

Een versterking van de militaire samenwerking binnen de tweede pijler kan voorshands het beste worden nagestreefd door samenwerking in de sfeer van de productie en de aanschaf van materieel; de verbetering van communicatielijnen tussen Europese hoofdkwartieren in de sfeer van opleidingen en oefeningen. Taak- of rolverdeling is aanvaardbaar voor zover deze de beslissingsvrijheid van ons land inzake deelname aan operaties niet beperkt. Een projectmatige aanpak is voorlopig het meest geëigend. Nederland moet vasthouden aan het nationale veto als het gaat om de formulering van het buitenlands en veiligheidsbeleid van de Europese Unie en om de inzet van eigen strijdkrachten. Anders wordt het in de tweede pijler snel *overruled*.

Voorkomen moet worden dat door een steeds verdergaande inkrimping van onze krijgsmacht Nederland weinig andere keuzes overhoudt dan zich militair aan te sluiten bij één of twee grote Europese landen. Het behoud van een goede landmacht is voor een kleiner land als Nederland nodig om een actief beleid inzake vredesoperaties te kunnen voeren. Landstrijdkrachten zijn schaars, maar essentieel voor deze operaties. Het keren van de dalende trend in de defensieuitgaven is daarom van essentiële betekenis.

Het verdient aanbeveling stappen te vermijden die de besluitvorming in de tweede pijler voorlopig slechts verder compliceren, zoals het vergroten van de Europese parlementaire invloed op het Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid, inclusief defensie. De Europese Unie is voorshands te verdeeld om hierbij gebaat te zijn. Een Nederlandse bijdrage aan defensie in de klassieke zin blijft nodig ter verzekering van de algemene stabiliteit in Europa, met name ook in Centraal-Europa. De verschuiving van de klassieke artikel-vijf taken naar Petersbergmissies is in Nederland te ver doorgeschoten. Ook een

versterking van de Europese samenwerking in de derde pijler is een Nederlands belang en zij is van grote betekenis voor de veiligheid en rechtsorde in Europa.

Prof. mr P.J. Teunissen is voormalig bijzonder hoogleraar sociologie van de internationale betrekkingen en Europese integratie aan de RU Groningen. Hij is lid van de partijcommissie Europa van de VVD.

I Gezien de noodzaak van opleiding en aflossingen moet een bruto-netto verhouding van ten minste drie op één worden gehanteerd. Uit het capaciteitsoverleg in de Europese Unie is duidelijk geworden

dat 60.000 man voorlopig de maximale bruto-sterkte zal zijn.

- 2 Jongstleden maart is het Strategisch Akkoord tussen de Europese Unie en de Navo toch gesloten.
- 3 Sinds het Verdrag van Amsterdam bestaat de mogelijkheid dat een deel van de lidstaten van de Europese Unie onder bepaalde voorwaarden tot verdergaande samenwerking *binnen* het kader van de Europese Unie overgaat. Andere lidstaten kunnen zich daar later bij aansluiten.

PLEIDOOI VOOR EEN GENUANCEERDE LIBERALE BENADERING VAN HET GEMEENSCHAPPELIJK LANDBOUWBELEID (GLB) VAN DE EUROPESE UNIE

HENK VAN GINKEL EN AD LEIJTEN

Liberalen zijn voorstanders van marktwerking in sectoren die zich daarvoor lenen. De Europese landbouw vormt daarop geen uitzondering. Volgens de auteurs gaat de VVD in haar steun het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid (GLB) van de Europese Unie te liberaliseren echter voorbij aan potentieel electoraat op het platteland, vermeende positieve effecten van het GLB voor ontwikkelingslanden en andere belangen die het GLB dient, zoals voedselveiligheid en landschapsbeheer. Ook de kosten van het GLB en de efficiencywinst die door liberalisering kan worden bereikt worden volgens de auteurs schromelijk overschat.

INLEIDING

Prominente VVD'ers als Atzo Nicolai en Gerrit Zalm kwalificeerden de afgelopen tijd herhaaldelijk het Gemeenschappelijk Landbouwbeleid van de Europese Unie als ouderwets en inefficiënt. Het GLB zou een economisch en moreel gedrocht zijn geworden. Het zou fout zijn volgens deze VVD'ers om door te gaan met dit 'staatsdirigisme' van Brussel.

Daarbij kwamen zorgen over extra kosten voor het GLB vanwege uitbreiding van de Europese Unie, in het bijzonder over de toekenning van rechten op inkomensstoeslagen aan akkerbouwers en rundveehouders in Polen en in andere Midden-Europese landen, kandidaat-lidstaten van de Europese Unie. Voorts riepen prominente

te VVD'ers klakkeloos linkse politici na dat het GLB schadelijk uitpakt voor de (kleine) boeren in de armste ontwikkelingslanden.

Met deze te simpele en ongenueanceerde benadering vervreemdt de VVD zich nog verder van kiezers op ons platteland.¹ Met rigoureuze afbouw van het GLB worden noch de consumenten in de Europese Unie, noch de ontwikkelingslanden gediend. Juist de laatste groep ondervindt veel schade van zo'n GLB-afbraak. Het lijkt erop dat liberale politici zich nog baseren op informatie over het GLB die inmiddels ver achter de ontstane werkelijkheid aanhobbelt. Nauwelijks of niet wordt onderkend dat het GLB diverse belangen dient.

EEN VOLDOENDE, VEILIGE, GEVARIIEERDE VOEDSELVOORZIENING

Het GLB is er niet alleen om de inkomensvoorziening van boeren veilig te stellen. Het gaat ook om het voorzien in veilige eerste levensbehoeften. Omdat het de eerste en onmisbare levensbehoefte van een mens is, is de voedselvoorziening een uitermate politiek gevoelig onderwerp. Nergens ter wereld worden de voedselvoorziening in het algemeen en de prijzen van basisvoedsel vrijwel overgelaten aan het vrije spel van vraag en aanbod.

De door welvaart verwende Nederlandse burger vergeet wel eens dat hij mede dankzij het GLB plus aanverwante Europese regelgeving dagelijks kan beschikken

over kwalitatief, gevarieerd en veilig voedsel tegen een stabiele prijs. Wie de (recente) geschiedenis met haar crises kent, zal het belang daarvan nooit onderschatten, maar wellicht is dat juist een probleem bij onze huidige generatie in de mediocratie groot geworden politici.

Want dat afschaffing van het GLB voor de consumenten in de Europese Unie leidt tot forse vermindering van uitgaven voor voedsel, komt nogal eens in de publiciteit. Voor een gezin van twee volwassenen, plus twee kinderen wordt hierbij een besparing genoemd van 1200 euro per jaar. Deze benadering berust op een misvatting. Volgens gegevens van het Centraal Planbureau kan zo'n gezin slechts een fractie van dat bedrag besparen, wanneer alle handelsbelemmeringen zijn komen te vervallen voor importen in de Europese Unie van voedsel. Bovendien kleven aan zo'n situatie kleven risico's: een minder gevarieerd voedselpakket en terreinwinst van *fastfood*, met alle nadelige gevolgen voor onze volksgezondheid (en kosten daarvan).²

Dankzij EU-beleid zijn en worden de maatregelen inzake voedselveiligheid steeds verder aangescherpt. Te denken valt in dit verband aan de strenge voorschriften om schadelijke gevolgen van resten in etenswaren van bestrijdingsmiddelen, diergeneesmiddelen en groeihormonen voor de volksgezondheid uit te bannen. Extra aanleiding tot deze voorzorg gaven de schandalen met BSE (gekke koeienziekte) en met dioxine.

Erg belangrijk worden nadere afspraken in wereldhandelsorganisatie-verband (WTO), omtrent voedselveiligheid en andere *consumer concerns*, zoals zorg voor milieu en voor dierenwelzijn. Onaanvaardbaar zijn situaties, wanneer derde landen niet of slechts aan bepalingen inzake voedselveiligheid en andere *consumer concerns* voldoen bij leverantie aan de Europese Unie. De rol van het GLB blijft ook onmisbaar voor markt- en prijsstabilisatie. In geval van grillige ontwikkelingen op de wereldmarkten voor agrarische producten kunnen consumenten worden blootgesteld aan scherpe stijgingen van voedselprijzen. Met name in de Midden-Europese landen zullen fors hogere voedselprijzen leiden tot sociale en economische spanningen.³

Een nieuw fenomeen ontstaat door de toenemende concentratie en daardoor inkoopkracht van supermarktketens, die de vrije prijsvorming op de markt (dus de

wetten van vraag en aanbod) geleidelijk kunnen aantasten. De vraag dringt zich op, of de Europese Unie met de mededingingswetgeving in de hand de inkoopkracht van deze detailhandelsbedrijven aan banden moet leggen.⁴

KOSTEN VAN HET GLB VOOR DE NEDERLANDSE BELASTINGBETALERS

Een ander aspect dat populistische politici - in hun hunker een groot electoraat (helaas buiten het platteland) voor zich te winnen - in de discussie brengen, zijn de kosten van het GLB.

Regelmatig komt in de publiciteit dat bijna de helft van de jaarlijkse begroting van de Europese Unie, voor 2002 circa 100 miljard euro, noodgedwongen wordt besteed aan uitgaven inzake het GLB. Vaak wordt door menig journalist en politicus de verkeerde conclusie getrokken dat uit de hand gelopen uitgaven hiervoor verantwoordelijk zijn.⁵ De verklaring is - veel simpeler - gelegen in het feit dat slechts het landbouwbeleid, inclusief de voedselvoorziening, grotendeels wordt geregeld door de Europese Unie: het is het enige beleidsterrein waar Europees beleid tot een succes is geworden! Dit in tegenstelling tot publieke voorzieningen als gezondheidszorg, onderwijs en veiligheid, waar Europese interventie niet werd geduld en dus op het nationale niveau geregeld bleef.

Dat dit argument zo vaak in de politieke discussie wordt aangezet komt wellicht ook omdat we in Nederland niet gewend zijn aan grote bedragen en de huidige begroting van de Europese Unie bijna evenveel is als de totale Nederlandse Rijksbegroting. Het klinkt dus allemaal zeer indrukwekkend. Maar ter relativering: de totale begroting van de Europese Unie is in werkelijkheid 1,1 procent van het Europese Bruto Nationaal Product, terwijl het Nederlandse overheidsbudget op ongeveer 26 procent van het Nederlandse BNP ligt!

Lopen de kosten ten gevolge van het GLB voor de Nederlandse belastingbetaler dan de pan uit? Wat bedragen de jaarlijkse lasten van het GLB voor de Nederlandse belastingbetalers nu precies? Om één en ander in een goed perspectief te plaatsen moet men weten dat de totale uitgaven van de Nederlandse overheid in het kalenderjaar 2001 uitkwamen op circa 125 miljard euro. Netto bedroeg de Nederlandse afdracht aan de Europe-

se Unie in dat jaar ongeveer 3,7 miljard euro. Hiervan was netto de helft voor het GLB. Dus 1,7 miljard euro. Overigens vloeide hiervan in 2001 ongeveer weer 1,1 miljard terug naar de Nederlandse agrosector. Dus de Nederlandse netto betalingspositie in 2001 was, voor wat betreft landbouw, ongeveer 600 miljoen euro.

Door liberalen als Gerrit Zalm, Hans Hoogervorst en Atzo Nicolai werd nogal eens gesuggereerd dat extra kosten voor het GLB vanwege uitbreiding van de Europese Unie met Polen en met zeven andere landen in Midden-Europa de pan uit zouden rijzen. Vanwege de in maart 1999 genomen besluiten te Berlijn ten behoeve van 'Agenda 2000' zijn de uitgaven van de Europese Unie voor het GLB vastgelegd tot en met het jaar 2006. Voor de periode van 2007 tot en met 2013 heeft de Europese Raad op 25 oktober 2002 besluiten genomen over de beschikbare financiën. Hiermee ontstaat de situatie dat de Nederlandse belastingbetalers pas na 2006 te maken krijgen met hogere lasten voor het GLB, vanwege de uitbreiding met tien landen. Voor de periode van 2007 tot en met 2013 gaat het slechts over 110 miljoen euro per jaar, naast de eerdergenoemde jaarlijkse nettolast van 1,7 miljard euro voor de Nederlandse belastingbetalers.

Het gekrakeel van de VVD over extra kosten vanwege de uitbreiding komt over als *penny wise pound foolish*. Het Nederlandse bedrijfsleven behoort nu al tot de top drie investeerders in Midden-Europa. Nederland exporteerde aan agrarische producten naar Midden-Europa in 2001 voor 860 miljoen euro en de invoer uit deze landen in Nederland op agrarisch terrein beliep 370 miljoen euro. Het agrarisch handelsoverschot bedraagt maar liefst is 490 miljoen euro. In de toekomst zijn er voor het Nederlandse bedrijfsleven heel wat kansen zijn te realiseren bij de toetreding tot de Europese Unie in 2004 van acht landen in Midden- en Oost-Europa.⁶

DE BIJDRAGE VAN HET GLB AAN LANDSCHAP, NATUUR EN MILIEU

In de achterliggende jaren werd de publieke aandacht voor landbouwpolitiek steeds meer door andere overwegingen ingegeven. Men ontdekte dat de agrosector veel meer dan producent van voedsel, bloemen en planten is. Lang was onopgemerkt gebleven dat boeren en tuinders belangrijke bijdragen leveren aan verzorging van

milieu, natuur en landschap. Liberale rekenmeesters moeten zich rekenschap geven van het feit, dat de kosten van natuurbeheer voor rijksrekening in 2001 uitkwamen op gemiddeld 440 euro per hectare. De kosten per hectare van het GLB zijn veel lager: 100 euro. Belangrijk is dat het GLB tevens natuur-, landschap- en milieuproductie oplevert.

Wat zullen de gevolgen zijn voor Nederland van een forse afbouw van de Europese Unie-inkomenssteun voor de landbouw? Uit een interdepartementaal beleidsonderzoek is gebleken dat vele agrarische bedrijven met hogere kosten genoodzaakt worden om af te haken. De vrijkomende gronden geraken dan in handen van ondernemingen, die (nog) meer grootschalige en intensieve vormen van landbouwproductie gaan bedrijven met een lagere kostprijs. Voor een liberale partij kan dit een verdedigbare en toekomstige optie zijn. Maar men moet zich wel (ook electoraal) bewust zijn van de volgende twee kanttekeningen:

1. Uit enquêtes blijkt dat meer dan negentig procent van de Nederlandse en van de Duitse bevolking de landbouw juist niet ziet als een gewone economische sector. Een belangrijk deel van de maatschappelijke kritiek op de agrosector komt er zelfs op neer, dat land- en tuinbouw te eenzijdig economisch zijn georiënteerd.
2. Agrariërs ervaren een steeds groter spanningsveld tussen voortdurend zwaarder wordende maatschappelijke eisen aan land- en tuinbouwproductie aan de ene kant en aan de andere kant streven naar volledige afbouw van de inkomenssteun.

Door grootschaligheid in combinatie met een afgebouwd GLB worden deze spanningen niet verwijderd.⁷

GLB EN ONTWIKKELINGSLANDEN

De NOVIB, Europarlementariër Max van den Berg, PvdA-Tweede Kamerleden en recentelijk VVD-fractievoorzitter Gerrit Zalm beweren dat het Europees landbouwbeleid schadelijk is voor ontwikkelingslanden en dat een liberalisering van het landbouwbeleid gunstig voor die landen zou zijn. In de loop van de afgelopen tien jaar is een reeks van studies verschenen met het doel ramingen te maken van de gevolgen van handelsliberalisatie voor de ontwikkelingslanden. De uitkomsten lopen zeer uiteen, maar

toch is er één opvallende overeenkomst: bijna alle studies wijzen op een stijging van de wereldmarktprijzen als effect op middel lange termijn. De studies die dat niet doen, wijzen er vooral op dat de stijging van de landbouwproductiviteit niet een gevolg is van prijsbeleid, maar van biologische en technische ontwikkelingen. Met andere woorden: de overheid heeft slechts weinig invloed op de ontwikkeling van de totale agrarische productiecapaciteit. Kortom, zo simpel als deze politici het vraagstuk GLB in relatie met ontwikkelingsbeleid willen oplossen gaat het niet.⁸

BESTAANDE OPENINGEN VOOR IMPORTEN IN DE EUROPESE UNIE

Een van de verwijten richting het GLB is dat vanwege strengere eisen inzake voedselveiligheid ontwikkelingslanden nauwelijks in staat zouden zijn om hun agrarische producten te exporteren naar de Europese Unie. Dit verwijt gaat voorbij aan het feit dat de Europese Unie sedert tal van jaren de grootste importeur ter wereld van agrarische producten is. Ter illustratie zijn de jaarlijkse Europese Unie-importen te noemen van:

1. in totaal 70 miljard euro aan land- en tuinbouwproducten uit derde landen, waarvan ongeveer de helft uit ontwikkelingslanden;
2. uit Afrika voor een waarde van 10 miljard euro. (Ter vergelijking, de invoer van Afrika vanuit de Verenigde Staten bedraagt nauwelijks een tiende van de Europese Unie-importen uit dit continent.)

Recent bleek bij WTO-overleg, dat de achttien ACP-landen (*African, Caribbean and Pacific*) erg veel belang hechten aan de Europese Unie-suiker-marktordening. Deze ontwikkelingslanden hebben aanzienlijk profijt van importconcessies voor suikerleveranties aan de Europese Unie tegen veel hogere prijzen dan op de wereldmarkt. Hetzelfde is aan de orde voor ontwikkelingslanden met het Brusselse bananenregime.⁹

MEER EXPORTEN VAN ONTWIKKELINGSLANDEN VAN VERWERKTE PRODUCTEN

De afgelopen tijd werden (arme) boeren in ontwikkelingslanden ernstig gedupeerd met lage wereldmarktprijzen voor ruwe koffie. Ontwikkelingslanden zouden zeer gebaat zijn met geringere afhankelijkheid van exporten

van (onverwerkte) agrarische grondstoffen. Voor omschakeling naar (meer) exporten van ontwikkelingslanden van verwerkte producten, zoals chocolade, koffie en kleding, dienen spoedig de importbelemmeringen hiervoor te verdwijnen van de Europese Unie en van andere Westerse landen. Veel winst is te behalen bij eliminatie van belemmeringen voor de onderlinge handel tussen ontwikkelingslanden. Daarnaast is erg belangrijk de technische assistentie, via ontwikkelingssamenwerking, voor betere voedselkwaliteit, -veiligheid en marketing. Op deze terreinen hebben ontwikkelingslanden, met potentiële exportmogelijkheden, enorm veel in te halen. Voorts moet er voor worden gewaakt, dat multinationals in ontwikkelingslanden de dienst gaan uitmaken.

HONGER BESTRIJDEN IN ONTWIKKELINGSLANDEN

Van de 125 ontwikkelingslanden hebben er een 93 te maken met structurele voedseltekorten. Dat betekent, dat deze 93 arme landen erg afhankelijk zijn van importen van (goedkoop) voedsel. Deze landen worden echt niet geholpen met liberalisering van de wereldmarkten in agrarische producten. Blijkens diverse studies ontstaan hierdoor in het algemeen hogere prijzen bij de internationale handel in land- en tuinbouwproducten.¹⁰ Indringende aandacht blijft de internationale hulp vereisen bij (verdere) opbouw van land- en tuinbouwproductie in landen met structurele voedseltekorten. De Europese Unie heeft daartoe aanbevelingen gedeponeerd bij de wereldhandelsorganisatie (WTO), te Geneve.

NAAR NIEUWE GLB-HERVORMINGEN

Omstreeks 1960 startte het GLB met prijsgaranties ten behoeve van (primaire) producenten van granen, melk, rundvlees en suiker. Later werden aan het GLB anderzortige marktordenende maatregelen toegevoegd, zoals de in 1984 ingestelde quotering van de melkproductie. In 1992 werd met de Mac Sharry-besluiten een begin gemaakt met de omschakeling van prijsgaranties naar productiesteun via inkomenstoeslagen voor akkerbouwers en rundveehouders. Deze beleidslijn is verder ingevuld met de GLB-hervorming vanwege 'Agenda 2000'.

Naast de uitbreiding van de Unie dwingen tevens andere ontwikkelingen om weer ingrijpende wijzigingen

in het GLB aan te brengen. Het gaat daarbij over verreikende maatschappelijke wensen, respectievelijk eisen voor land- en tuinbouwproductie, nieuwe mogelijkheden met biotechnologie en genetische modificatie. Actueel zijn ook de internationale onderhandelingen in het kader van de Doha-ontwikkelingsronde bij de wereldhandelsorganisatie.

Erg belangrijk wordt het beschikbaar komen van meer mogelijkheden voor beloning van werk voor publieke taken zoals natuur- en landschapsbeheer. Voorts moet er worden herinnerd aan eerdergenoemde vragen over de groeiende macht bij inkopen door supermarktketens. Intussen hebben ervaringen geleerd de Europese raad van ministers pas moeizame en zeer langdurige onderhandelingen kan besluiten tot hervormingen van het GLB. Deze gang van zaken, die lijkt op de processie in het Luxemburgse Echternach, vloeit voort uit de uiteenlopende en deels tegengestelde belangen, die bij het GLB aan de orde zijn. En die verschillen in belangen dijen steeds verder uit. Er leven in de VVD ernstige misverstanden over het GLB, kosten plus voordelen van dit beleid en over belangrijke aanverwante aangelegenheden, zoals de effecten van het GLB op de agrarische productie en op de voedselvoorziening van (arme) ontwikkelingslanden.

Henk van Ginkel werkt in de sierteeltsector, Ad Leijten is voormalig secretaris van de veehandelsorganisaties en voormalig redacteur van Vee en vlees. Dit artikel schreven zij op persoonlijke titel.

1 Blijkens enquêtes heeft de VVD na de Tweede Kamerverkiezingen in 1994 in etappes een groot deel van haar agrarische kiezers verloren. Zie 'Achterban VVD houdt hart vast' en 'VVD en LPF verliezen terrein', *Oogst*, 17 januari 2003. Verder zij genoemd 'Boeren en Tuinders kiezen voor het CDA', *NRC Handelsblad*, 18 januari 2003. Enige tijd voor de Tweede Kamerverkiezingen van 22 januari 2003 werd al gewaarschuwd voor verdere afkalving van de VVD-stemmers op het platteland. Zie: 'VVD vervreemd agrarische kiezer met keihard Europa-beleid', *Agrarisch Dagblad*, 23 oktober 2002.

2 Informatie hierover is te vinden in een interview met H.J.J. Stolwijk, *Agrarisch Dagblad*, 16 november 2001. Zie ook P.L.H. Geraards, 'Te dure dagelijkse hap is gecultiveerde mythe', *Agrarisch Dagblad*, 28 januari 2003. Geraards zet onder meer uiteen, dat de boer slechts een fractie ontvangt van de consumentenprijzen: 'In een brood zit voor minder dan vijf eurocent aan graan.' Blijkens recent onderzoek gaat heden ten dage van de Duitse consumentenprijzen voor voedsel slechts een kwart naar de boer en tuinder. Dertig jaar geleden was dat nog de helft.

Voorts zij gewezen op de uitvoerige publicatie van H. Versteijlen, 'De boer voortdurend in diskrediet'. Zie voor een samenvatting 'Landbouwbeleid kost haast niets', *Trouw*, 19 november 2002.

De OESO heeft de kosten van landbouwbeleid in het jaar 2000 onderzocht. Onder meer is uitgerekend hoeveel deze kosten in de Europese Unie en in de Verenigde Staten bedragen per hoofd van de bevolking. In de Europese Unie ging het om een bedrag van 276 dollar en in de Verenigde Staten om 338 dollar per inwoner. Zie Europese Commissie, 'Trade in Agriculture', 13 februari 2003.

3 Wetenschappelijke Raad voor Regeringsbeleid, *Naar een Europabrede unie*, Den Haag, 2001, p. 321. Helaas wordt - politiek - weinig aandacht besteed aan de noodzaak om via het GLB zonodig in te kunnen grijpen bij een uitzonderlijke situatie met extreem hoge prijzen. De Europese Commissie dient hiervoor speciale beleidsinstrumenten snel uit de kast te kunnen halen. Denk aan de situatie in 1996, toen de wereldmarktprijzen voor granen hoger waren dan die in de Europese Unie.

4 Begin februari 2003 stelde V. Zachariasse, directeur van het Landbouw Economisch Instituut, bij een OESO-conferentie: 'Varkens- en Pluimveehouders lijden in Nederland onder de marktmacht van supermarkten en verwerkende industrie', *Oogst*, 7 februari 2003. Eerder - eind 2002 - werd in politiek Den Haag gesproken over (te) grote verschillen tussen de prijzen voor voedingsmiddelen in de supermarkten en de aan de boeren uitbetaalde prijzen. Hetzelfde vraagstuk was weer eens aan de orde in Duitsland, Frankrijk en in Groot Brittannië. Ook in deze drie lidstaten bleek

- de nationale overheid nauwelijks bij machte om in te grijpen. Zie: *Financiële Dagblad*, 22 november 2002; *Landbouwactualiteiten*, 6 december 2002 en *Agrarisch Dagblad*, 24 december 2002. Voorts dient over dit onderwerp het in november 2002 verschenen rapport te worden genoemd van P. Dobson: 'Retailer Buyer Power in European Markets'.
- 5 Pleidooi voor landbouwjournalisten bij de algemene media, Lourens Gengler en Bianca Domhof, *Spil*, 185/186, 2002.
 - 6 Volgens in november 2002 verricht opinieonderzoek maken veel Nederlanders zich zorgen over de financiële consequenties van de uitbreiding van de Unie. Die zorgen zijn ongegrond., aldus het artikel van M.G. Bos en B. van Riel: 'Financiering uitbreiding Europese Unie geen probleem', *Economische Statistische Berichten*, 20 december 2002. Zie tevens: 'De baat gaat voor de kost uit', *Financiële Dagblad*, 11 februari 2003 en 'Lintje met twee kanten', *De Telegraaf*, 7 februari 2002, waarin de vroegere Poolse minister van buitenlandse zaken Geremek liet weten dat de toetreding van zijn land tot de Europese Unie niet alleen in geld moet worden uitgedrukt.
 - 7 Zie het rapport van digitale discussie Duitsland-Nederland over 'future of food' van januari 2002 en *Landbouweconomisch Bericht*, 2002, p.16.
 - 8 Zie F. Fischler, 'European Agricultural Model in the Global Economy', Leuven, speech 02/590, 26 november 2002, te downloaden op: <http://europa.eu.int/comm/agriculture/newsdigest/2002/27.htm#bookspeech>
 - 9 Ibidem. In de inleiding zet Eurocommissaris Fischler uiteen dat boeren in arme ontwikkelingslanden juist profijt hebben van de bescherming van het (hogere) Europese Unie-prijs niveau voor rijst en suiker. Zie ook G. Zalm, 'Ontwikkelingshulp kan best omlaag', *Dagblad de Stem*, 29 januari 2003. In dat artikel wordt als uitgangspunt gehanteerd dat het Europees landbouwbeleid schadelijk is voor ontwikkelingslanden. Zie tevens de eind 2002 gepubliceerde studies van de Belgische Boerenbond en van LTO-Nederland.
 - 10 Zie de bijdrage van H.J.J. Stolwijk van het CPB aan de discussie 'beleidscoherentie landbouw ontwikkelings-samenwerking', op 3 december 2002. Hierin wordt ook ervoor gewaarschuwd dat juist (grotere) exporteurs van agrarische producten zoals Argentinië, Australië en Brazilië, winnen bij (versnelde) afbraak van steun aan de Europese Unie-landbouw. De bijdrage aan hogere economische groei in de ontwikkelingslanden van de afbouw van steun aan de landbouw in de Europese Unie en in andere Westerse landen zal vermoedelijk nogal bescheiden zijn. Zie tevens: CPB, *Centraal Economisch Plan*, Den Haag, 2003, met name hoofdstuk 4: Incoherent landbouwbeleid: gevolgen voor ontwikkelingslanden, te downloaden op: <http://www.cpb.nl/nl/cepmev/cep/2003/h4.pdf>.

EEN NIEUWE FINANCIERINGSWIJZE VOOR DE PUBLIEKE OMROEP

OLAF MERK

Verskillende ontwikkelingen die zich de sinds de introductie van de televisie in Nederland hebben voorgedaan vragen om een herbezinning van de huidige financieringswijze van de publieke omroepen, mede in het licht van de aanstaande evaluatie van die publieke omroep. De auteur roept op tot meer marktwerking in het omroepbestel door onder meer het opheffen van het monopolie van omroepverenigingen op programmagegevens en het invoeren van een systeem van programmafinanciering.

Ruim een halve eeuw bemoeit de Nederlandse overheid zich met de televisie. Die bemoeienis bestaat onder andere in het reguleren en financieren van omroepverenigingen die langs verzuilde lijnen zijn georganiseerd. Vanaf 1951 op één net, sinds 1964 op twee en vanaf 1988 op drie publieke televisienetten. Hoewel er enkele aanpassingen zijn gepleegd, is de hoofdstructuur eigenlijk al decennia lang dezelfde. In de loop der tijden hebben zich echter wel ontwikkelingen voorgedaan die om herbezinning vragen.

Om te beginnen is Nederland niet meer verzuild. Voorzover mensen nog tot herkenbare groepen behoren, dan zijn dit groepen waarvoor zij zelf kiezen. Je smaak bepaalt tot welke groep je behoort, niet andersom.

Daarnaast is het aanbod aan televisieprogramma's het laatste decennium enorm toegenomen, mede door commerciële en buitenlandse zenders die in Nederland zijn te ontvangen. Het aanbod is daarmee groter en meer divers geworden. Technologische ontwikkelingen hebben er bovendien voor gezorgd dat er in technische zin geen sprake meer is van schaarste. Er hoeft niet langer gestreden te worden voor schaarse etherfrequenties; doorgifte via de kabel biedt meer ruimte.

Gezien deze ontwikkelingen is de vraag of de huidige financiering van omroepen nog wel voor de hand ligt. Effectief overheidsoptreden houdt ondermeer in dat de overheid geen dingen doet die even goed (of beter) via de markt kunnen worden bereikt. Het overgrote deel van het soort televisieprogramma's dat de huidige publieke omroepen uitzenden kan ook door marktpartijen worden gemaakt. Sterker nog, dit gebeurt al: het verschil tussen programma's van publieke en commerciële omroepen is marginaal en zeer subtiel.

Dan kan nog beweerd worden dat met bepaalde televisieprogramma's een bepaald publiek belang is gediend. Te denken valt aan onafhankelijke nieuwsprogramma's, culturele programma's die anders niet tot stand zouden komen, programma's die goed burgerschap stimuleren. Dat roept echter onmiddellijk vragen op: hoe kan de overheid bepalen wat onmisbare cultuur is, wat is de eensluidende definitie van goed burgerschap en bestaat onafhankelijk nieuws eigenlijk wel? Vragen die aangeven dat publieke verantwoordelijkheid en paternalisme ingeval van omroepen vaak bijna elkaars synoniem worden; paternalisme dat zich slecht laat rijmen met individualisering.

Te vaak wordt onbetwist aangenomen dat nieuws en culturele programma's publiek dienen te worden aangeboden en gefinancierd. Dit is echter niet vanzelfsprekend. Zo kan objectieve nieuwsgaring ook via de markt georganiseerd worden, mits voldoende waarborgen voor de onafhankelijkheid van de nieuwsredactie zijn ingebouwd - net zoals dat overigens ook dient te gebeuren wanneer staat of middenveld verantwoordelijk is voor een nieuwsvoorziening.¹

Ook als men meent dat deze programma's beter publiek gefinancierd kunnen worden, dan zijn er nog zeer veel andere programma's waarvoor dit niet geldt, bijvoorbeeld op het terrein van amusement. De publieke omroep

verdedigt haar verantwoordelijkheid op dit terrein vaak met beroep op het zogenaamde sandwich-argument. Dit stelt dat mensen slechts naar hoogwaardige culturele programma's kijken wanneer deze worden aangeboden tussen populair amusement. Dit argument is echter achterhaald door zapgedrag van kijkers en de netprofilering van - notabene - de publieke omroep.² Voor die paar hoogwaardige programma's hoeven we dus niet al die andere op de koop toe te nemen.

Daar komt nog iets bij. Wie zit er eigenlijk te wachten op de omroepverenigingen? Zeker, ze hebben leden, maar dat is geflatteerd. De meeste leden zal het te doen zijn om die huidige omroepgids en minder om het lidmaatschap van de omroepvereniging. Omdat omroepverenigingen het monopolie hebben op publicatie van programmagegevens (voor zover die verder reiken dan de dag zelf), hebben vragers van programmagegevens geen andere keuze dan lidmaatschap van een omroep. Voor het instandhouden van dit monopolie bestaat geen rechtvaardiging. Opheffen van het monopolie op programmagegevens zal laten zien over hoeveel draagvlak de verzuilde omroepverenigingen in een ontzuilde maatschappij daadwerkelijk beschikken: waarschijnlijk niet veel.

Door allerlei ontwikkelingen is een groot deel van de legitimatie van publieke omroepen verdwenen. Als er iets publiek gefinancierd zou moeten worden, dan eigenlijk alleen bepaalde programma's met een duidelijke publieke taak, bijvoorbeeld op het terrein van cultuur en nieuwsvoorziening. De publieke omroep kan inderdaad met minder middelen toe, zoals in het VVD-verkiezingsprogramma werd voorgesteld, maar ook de financieringssystematiek moet gewijzigd worden. In plaats van omroepverenigingen, hoeft slechts een beperkt aantal specifieke programma's gefinancierd te worden. Het monopolie op programmagegevens moet worden opgeheven en de huidige omroepverenigingen kunnen zich ontwikkelen tot productiemaatschappijen. Via aanbestedingsprocedures kunnen de meest geschikte productiemaatschappijen worden geselecteerd: commerciële partijen of voormalige omroepverenigingen. Via een programma van eisen kan de overheid de aard van het televisieprogramma en kwaliteitsvereisten vastleggen. De tv-programma's kunnen op een publiek televisienet worden aangeboden: een net gereserveerd voor publiek gefinancierde programma's. Onrealiseerbare luchtfietsen? Niet echt. De publieke omroep wordt in 2004 geëvalueerd; dit biedt een

goede gelegenheid om de huidige concessieperiode van de publieke omroep (die loopt tot 2010) open te breken en te komen tot een systeem van programmafinanciering.

Intussen staat de tijd niet stil. Het draagvlak voor betaaltelevisie wordt groter en de convergentie van informatietechnologie en televisie schrijdt voort. Dat biedt veel mogelijkheden. Hoe lang duurt het nog tot we via internet onze eigen tv-avond kunnen programmeren? Waarschijnlijk korter dan we denken. Dergelijke ontwikkelingen hollen de functie van de klassieke omroep uit en bieden meer mogelijkheid tot maatwerk. Tegelijkertijd bieden ze een interessante uitdaging voor de financiering op langere termijn. Naarmate voor meer programma's individueel betaald zal moeten worden, zal de toegankelijkheid een punt van zorg worden. Een financieringssysteem waarin vragers (kijkers) gefinancierd worden ligt dan voor de hand: een strippenkaart voor kijkers. Deze strippenkaart kan beperkt worden tot programma's met publiek karakter. Bovendien zou de strippenkaart gericht kunnen worden ingezet voor groepen met laag inkomen of bevolkingsgroepen waarvoor stimuleringsbeleid gewenst wordt geacht. Voor vertegenwoordigers van het middenveld wellicht een gruwel; voor liberalen moet dit wel het walhalla zijn: Berlin's negatieve en positieve vrijheid worden beide vergroot. Vrij van staat, vereniging en vaststaande programmering wordt de kijker gestimuleerd om zich te ontwikkelen tot een waarlijk verlicht mens.

Drs. O.M. Merk is werkzaam bij het Ministerie van Financiën als plaatsvervangend hoofd bij de directie Financiën Publiekrechtelijke Lichamen. Dit artikel schreef hij op persoonlijke titel.

- 1 Te denken valt bijvoorbeeld aan verplichte openbaarmaking van geldschietters en de werking van reputatie-effecten die manipulatie van nieuws door commerciële belangen kunnen tegengaan. En voor degenen die menen dat objectiviteit niet bestaat: door concurrentie van meerdere subjectiviteiten kan intersubjectiviteit ontstaan die objectiviteit zo goed mogelijk benaderd.
- 2 Netprofilering houdt in dat de publieke netten een eigen te onderscheiden karakter hebben. Strikte toepassing van sandwich-formule en netprofilering is logisch gezien onmogelijk.
- 3 Isaiah Berlin, Twee opvattingen van vrijheid, Amsterdam, 1996 [1969].

KORTOM

QUO VADIS, VVD?

In de *Volkscrant* van 25 maart jongstleden beschrijft Willem Beusekamp in een artikel over geweld in Zeeburg een voorval in de deelraad, waarbij het CDA-lid Harm-Jan van Schaik schriftelijke vragen had gesteld over de toenemende criminaliteit veroorzaakt door illegale Bulgaren in deze wijk van Amsterdam. 'Een raadslid van GroenLinks haalt uit: Nee, dit verhaal komt niet uit een oud dagboek van Hans Janmaat. Dit is van de hand van de heer Harm-Jan van Schaik van het CDA Zeeburg! (...) Wat mij (het raadslid, HD) ontzettend irriteert aan Van Schaik is dat hij verder geen aandacht heeft voor de sociale problemen van de Bulgaarse families' (einde citaat).

Deze bloedstollende nonsens wordt door een aantal mensen in Nederland nog altijd normaal gevonden: iemand die pleit voor meer aandacht voor orde en veiligheid wordt in een 'foute' hoek geparkeerd. Het is te dol voor woorden.

Het is een van de vele verhalen over de misstanden in dit land. Hier moet toch voor de VVD een goudmijn aan stemmen te halen zijn. Maar dat blijkt niet het geval. Wat is er aan de hand? Ik geloof niet dat het een tekort aan mediageniekheid van onze Gerrit Zalm is, die zowel het CDA als de PvdA weer heeft doen groeien. Is Jan Peter Balkenende dan zo'n ster? En wat te zeggen van Wouter Bos?

Ik denk dat veel Nederlanders zitten te springen om meer orde en veiligheid, maar uiteindelijk andere prioriteiten hebben als het om het uitbrengen van hun stem gaat, namelijk een nog dichterbijstaand eigenbelang: de uitkering. Men is banger voor het verlies van een te gemakkelijk verkregen WAO-uitkering, dan voor de onveiligheid op straat.

Kennelijk vermoedt men terecht dat de VVD niet veel op heeft met op wazige of onjuiste gronden verkregen uitkeringen. En als we ons dan nog realiseren hoeveel medeburgers van allochtone afkomst inmiddels ook kiesrecht hebben, dan het is niet moeilijk om te bedenken dat de VVD het minder goed doet dan de twee andere grote partijen. De VVD wil immers streng zijn voor allochtonen en de immigratie beperken.

Toch blijft het nodig om door te denken over de vraag waarom desondanks de VVD nog maar twee jaar geleden op weg leek te zijn naar een brede volkspartij. Waar kwam dit zogenaamde 'Bolkesteineffect' vandaan? Was het toch 'law and order' (voor mij een positieve term)? Dat zou betekenen dat het de zogenaamd rechtse stellingname is die de VVD stemmen bezorgden, en die we dus nu te weinig hebben laten horen. Die stellingname moet dan wel zeer luid en duidelijk zijn, wil deze meer gewicht in de schaal leggen dan de uitkeringsbelangen van velen. Maar dan is het risico van ongenueanceerdheid weer levensgroot. Het is voorwaar een lastig parket. Ik zie niet goed hoe we als VVD onbeschadigd uit dit dilemma komen. Of we worden door links weer in de hoek van de foute partij geparkeerd, of we zijn te voorzichtig en te vriendelijk. Ik zou het risico willen aan gaan: laten we opnieuw en met grote nadruk de hierboven geïllustreerde onverdraaglijke houding van links aan de kaak stellen. Wie durft?

Prof.dr. H.M. Dupuis is lid van de Eerste Kamer en voormalig hoogleraar Medische Ethiek aan de Universiteit Leiden.

TIJD VOOR EEN NIEUW LIBERAAL MANIFEST

Einde jaren negentig had het liberalisme het tij nog steeds mee. Zelfs verstokte sociaal-democraten waren ervan overtuigd dat de VVD de grootste partij zou worden. Maar spijtig genoeg dachten de voormannen van de VVD dat het helemaal vanzelf zou gaan. Ze vonden dat het vooral niet hardop gezegd mocht worden. Ze vonden

ook dat er vooral geen rumoer mocht worden gemaakt als een belangrijke positie in het bestuur voor de zoveelste keer bij een socialist of christen-democraat terecht kwam. Want dan zouden de mensen in het land weleens kunnen denken dat de VVD echt iets wilde. In plaats van stevig door te pakken kroop de VVD in haar schulp.

Andere partijen maakten zich meester van de liberale issues. Eerst veiligheid en immigratie, en daarna de werkgelegenheid. PvdA-leider Bos presteerde het in de laatste verkiezingscampagne met 'Werk, werk, werk', waar Bolkestein eerder zijn successen had geboekt met 'Beter de warmte van een baan dan de kilte van een uitkering'.

Te lang heeft de VVD, als het er echt op aankwam, niet doorgepakt. Te lang is ze op het beslissende moment weggelopen van het eigen succes. Te lang heeft de VVD gegeteerd de andere kant opgekeken als het ging om claims op belangrijke posities in bestuurlijke colleges en maatschappelijke organisaties. Zo is de VVD in korte tijd teruggevalen naar het zeteltal van begin jaren tachtig. Alsof er in de afgelopen twintig jaar niets in dit land en de wereld is gebeurd en alsof er niet volop kansen zijn geweest om de grootste van het land te worden.

Die kansen zijn er nog steeds. Want het tij is onveranderd gunstig. Maar dan moeten de liberale politici wel durven tonen. Ze moeten zich niet langer verschuilen achter de bekende bezweringsformules dat wat ze eigenlijk zouden willen, helaas niet kan omdat de conjunctuur nu eenmaal tegenzit of omdat een of ander internationaal verdrag het niet toestaat. De burgers in dit land snakken naar politici die eerst gewoon zeggen wat ze willen. Als dat maar duidelijke

lijkt is, willen burgers best aanhoren waarom het niet gemakkelijk is alles onmiddellijk te realiseren.

Het laatste Liberaal Manifest dateert van ruim twintig jaar geleden. De VVD zat toen op ruim twintig zetels. We zitten nu, na de opleving van de jaren negentig, weer op dat niveau. Al is het maar om duidelijk te maken dat we daarin niet willen berusten, moeten we het liberalisme nieuw elan geven. Daarvoor is een nieuw, eigentijds Liberaal Manifest nodig. Dat Liberaal Manifest moet een liberaal perspectief bieden op wat in de wereld gaande is: de globalisering, de mondiale mobiliteit en migratie, de voortdurende ontwikkelingen in wetenschap en technologie. En het moet zich tegelijkertijd de micronarigheid van de mensen aantrekken. Het typeert meteen de liberale leider in deze eeuw. Die communiceert over wat in de wereld gebeurt, en over wat we thuis, op het werk en op straat meemaken. Die wint verkiezingen door het grote liberale verhaal te verbinden met het sprekende voorbeeld dichtbij huis. En zoals Jensen het in zijn bestseller 'Dream Society' zegt: hij doet dat vanuit liberale beginselen die hij zichtbaar koestert. Liberale beginselen, ja zeker. Juist nu.

Prof.dr. U. Rosenthal is hoogleraar Bestuurskunde aan de Universiteit Leiden en lid van de Eerste Kamer.

PLEIDOOI VOOR EEN EXTRAPARLEMENTAIRE KABINET

2002 zal de geschiedenis in gaan als een zeer bewogen politiek jaar. De verkiezingen van januari 2003 hebben de rust weer terug gebracht. De verhoudingen zijn weer genormaliseerd. Of lijkt dat maar zo? Volgens mij is dat schijn en is het slechtste wat de politiek kan doen, het doorgaan alsof er vorig jaar geen duidelijke signalen zijn afgegeven.

Dat begint met het imago van de politiek zelf. De rommelige wijze waarop het kabinet Balkenende I aan zijn einde is gekomen, heeft op de kiezer geen goede indruk gemaakt. Dat is niet beter geworden door de manier waarop de CDA en PvdA tot nu hebben getracht een kabinet te formeren. Nu het er naar uitziet dat CDA en PvdA geen coalitie zullen vormen, rijst de vraag welk kabinet er dan wel moet komen. Onder deze omstandig-

heden is een extraparlementaire kabinet wellicht de beste optie. Om verschillende redenen. Met terugwerkende kracht wordt daarmee recht gedaan aan de verkiezingsuitslag van 15 mei 2002. De kiezer had toen een duidelijke uitspraak gedaan minder vertrouwen te hebben in de gevestigde politieke partijen. Een extraparlementaire kabinet biedt de mogelijkheid daadwerkelijk invulling te geven aan het door velen bepleite dualisme tussen Kamer en regering. Dit brengt meer duidelijkheid in de politiek. De partijen in de Tweede Kamer kunnen daarmee scherper hun eigen verantwoordelijkheid nemen, zonder gebonden te zijn aan allerlei afspraken en compromissen in coalitieverband. Het Torentjesoverleg speelt bij een extraparlementaire kabinet geen rol en achterkamertjes zullen wat vaker leeg blijven. Een extraparlementaire kabi-

net biedt de regering de mogelijkheid de vele problemen waar het land voor staat op te lossen met wisselende meerderheden in het parlement. Dat kan de daadkracht ten goede komen. In een extraparlamenteair kabinet zullen bewindspersonen makkelijker kunnen opstappen, er zijn immers geen gevolgen voor de coalitie. Ook dat kan de duidelijkheid ten goede komen, waarmee de verantwoordelijkheden scherper gesteld kunnen worden. Op dit moment geen overbodige luxe. Tenslotte biedt een extraparlamenteair de mogelijkheid aan de politieke voor mannen van sommige partijen om de nodige politieke ervaring in de Kamer op te doen.

Een extraparlamenteair kabinet geeft aan de VVD de mogelijkheid zich nader te bezinnen op de liberale koers. En daar is reden voor. Tot eind 2001 leek het er op dat het liberalisme de dominante stroming in de politiek zou worden. Dat de VVD zich zou ontwikkelen tot een brede, liberale volkspartij en mogelijk de grootste partij in Nederland. En die mogelijkheid bestaat nog steeds. De beginselen waar wij voor staan, de kernwaarden vrijheid, verantwoordelijkheid, verdraagzaamheid, sociale gerechtigheid en gelijkwaardigheid spreken een groot deel van de bevolking aan. Maar het gaat er om deze op een heldere wijze in beleid te vertalen. Beleid dat de kiezer aanspreekt. En daar zijn wij bij de laatste verkiezingen nog niet in voldoende mate in geslaagd. Dat is niet alleen een kwestie van communicatie, dat is ook een kwestie van

consistentie. Er zijn te veel voorbeelden van uitspraken of beleidsvoornemens die op gespannen voet staan met één of meer van onze liberale beginselen. Soms moet dat. Soms moet je keuzes maken en moet je het ene beginsel in een concreet geval zwaarder laten wegen dan het andere. Maar dan moet je de afweging wel impliciet, of liever zelfs expliciet, maken. Vaak gebeurt dat echter niet en worden standpunten ingenomen, die niet consistent zijn met onze beginselen of die niet consistent zijn met andere ingenomen standpunten. En dan helpt een goede communicatie niet. Het goed communiceren van een niet goed doordacht of niet geheel consistent standpunt brengt de kiezer alleen maar in verwarring. *Oneliners* zijn prima, maar *oneliners* moeten de uitkomst zijn van een denkproces en niet het begin ervan. En dat denkproces moet continu zijn. Een open, liberale partij moet zich voortdurend afvragen hoe het beleid zich verhoudt tot de liberale beginselen. Want dat is wat ons bindt en dat de kiezer - vele kiezers in Nederland - aanspreekt. Wanneer wij er in slagen om een consistente, duidelijke liberale koers te varen, dan zal de VVD meer kiezers aanspreken. De ontwikkeling naar een brede, liberale volkspartij kan dan weer voortgezet worden. Laten wij daar de komende kabinetsperiode aan werken.

Mr.drs. S.E. van Tuyl van Serooskerken is interimmanager bij de rijksoverheid.

PARALLELSESSIE JAV OP 16 MEI: WAARDEN, NORMEN? ONGANGSVORMEN!

Tijdens de Jaarlijkse Algemene Vergadering van de VVD die op vrijdag 16 en zaterdag 17 mei zal plaatsvinden in 'De Leeuwenhorst', Langelaan 3 te Noordwijkerhout zal de Teldersstichting op vrijdagmiddag van 13.30 tot 15.00 uur een parallelsessie organiseren.

Het thema van de sessie van de Teldersstichting zal zijn: 'Waarden, normen? Omgangsvormen!', mede naar aanleiding van het recent verschenen VVD-rapport *Respect en Burgerzin. Waarden en normen in liberaal perspectief*. Tijdens de parallelsessie, die de vorm zal hebben van een debat, zal er mogelijkheid zijn dieper in te gaan op de thema's die in dit rapport aan bod komen zoals vrijheid en omgangsvormen, liberalisme en moraal en de manier waarop beide met elkaar verbonden zijn. Daarnaast kunnen eventuele aanvullende problemen aan de orde worden gesteld.

In de eerste helft van de sessie geven vier sprekers een korte inleiding. Het liberale standpunt zal worden ingenomen door Heleen Dupuis, lid van de Eerste Kamer en voormalig hoogleraar Medische Ethiek aan de Universiteit Leiden, en Sabine Bierens, wetenschappelijk medewerkster bij de Teldersstichting en scribent van het genoemde rapport. Het liberale perspectief zal worden betwist en/of aangevuld door twee 'ideologische tegenstanders': sociaal democrate Margo Trappenburg, universitair hoofddocent bij de afdeling Bestuur- en organisatiewetenschappen van de Universiteit Utrecht en André Rouvoet, fractievoorzitter van de ChristenUnie in de Tweede Kamer. Tijdens de tweede helft van de sessie is er mogelijkheid tot discussie tussen sprekers onderling en tussen sprekers en publiek.

U kunt zich onder vermelding van naam, adres, telefoonnummer en/of e-mailadres voor deze parallelsessie telefonisch, per fax of per e-mail aanmelden bij de Teldersstichting:

Prof.mr. B.M. Teldersstichting
Koninginnegracht 55a
2514 AE Den Haag
tel.: 070 363 1948
fax : 070 363 1951
e-mail: info@teldersstichting.nl

Wij hopen u 16 mei te mogen begroeten!